

บทที่ ๓

แนวคิดและหลักการในการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา

๓.๑ ความนำ

จากการศึกษาบทที่ ๒ พบว่า การจัดการทรัพยากรน้ำ หมายถึง การดำเนินการเกี่ยวกับเกี่ยวกับทรัพยากรน้ำและทรัพยากรอื่นที่เกี่ยวข้องในเขตลุ่มน้ำร่วมกัน ให้เกิดประโยชน์คุ้มค่าและทั่วถึงกัน และการจัดการทรัพยากรน้ำมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิต หากไม่มีการจัดการทรัพยากรน้ำจะทำให้เกิดปัญหาได้ ส่วนเป้าหมายการจัดการทรัพยากรน้ำ เพื่อแก้ไขปัญหาวิกฤตการณ์น้ำและเพื่อจัดการทรัพยากรอื่นร่วมกันด้วย หลักการของการจัดการทรัพยากรน้ำ ประกอบด้วย การพัฒนาแหล่งน้ำ การจัดสรรน้ำให้มีประสิทธิภาพ การอนุรักษ์แหล่งน้ำในลุ่มน้ำ การแก้ไขปัญหา น้ำท่วม การควบคุมคุณภาพน้ำ และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติร่วมกับทรัพยากรชนิดอื่น โดยให้ชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีบทบาทในการจัดการ โดยมีวิธีการจัดการทรัพยากรน้ำที่แตกต่างกันไปตามหน่วยงานที่รับผิดชอบ ทั้งภาครัฐ เอกชน และชุมชน จากการศึกษาในบทที่ ๒ ทำให้ผู้วิจัยเกิดคำถามในบทนี้ว่า พระพุทธศาสนามีมุมมองต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างไร การจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนาคืออะไร มีเป้าหมาย หลักการ และวิธีการอย่างไร ดังนั้น ในบทนี้ ผู้วิจัยจึงเริ่มต้นศึกษาเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา ว่าคืออะไร มีความสำคัญอย่างไร มีเป้าหมายอย่างไร มีหลักการอย่างไร และมีวิธีการจัดการทรัพยากรน้ำอย่างไร

๓.๒ แนวคิดและหลักการในการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้ามีความสัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างใกล้ชิดตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ จนถึงวาระสุดท้ายของพระชนม์ชีพ เริ่มตั้งแต่พระองค์ประสูติในลุมพินีสถาน ซึ่งเป็นอุทยานที่ร่มรื่นไปด้วยต้นไม้และธรรมชาติ เมื่อพระองค์ทรงเจริญพระชนมายุทรงมีพระทัยเมตตาต่อสัตว์และสนใจกับสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติตลอดมา และหลังจากทรงตรัสรู้แล้ว พระองค์ทรงประกาศศาสนา ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี จาริกไปสั่งสอนเผยแผ่พระธรรมตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์ สถานที่พำนักอาจจะเป็นโคนต้นไม้ ชอกเขา ถ้ำในภูเขา ป่าช้า เหล่านี้ เป็นต้น พระพุทธเจ้าทรงดำรงพระชนม์ชีพใกล้ชิดกับธรรมชาติมาโดยตลอด ดังนั้น หลักธรรมและคำสอนของพระองค์ ทรงแสดงให้เห็นถึงความรักในสรรพสัตว์ ธรรมชาติและสภาพแวดล้อมได้เป็นอย่างดี ในข้อบัญญัติและแนวทางการดำเนินพระชนม์ชีพของพระพุทธเจ้า ตลอดจนการดำรงชีวิตของพระสงฆ์สาวกในสมัยพุทธกาลแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาได้พยายามที่จะเสริมสร้างจิตสำนึกในการ

อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมาตั้งแต่ต้นแล้ว^๑ ต่อไปจะกล่าวถึงการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนาว่ามีความหมายว่าอย่างไร และมีความสำคัญอย่างไร

๓.๒.๑ ความหมายของการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา

จากกรอบแนวคิดเรื่องความหมายของ “การจัดการ” และ “การจัดการทรัพยากรน้ำ” ในบทที่ ๒ นำไปสู่การวิเคราะห์ “การจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา” ว่าคืออะไร ดังนี้ คำว่า “การจัดการ” หมายถึง กระบวนการกำหนดทิศทางในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรทั้งหลายอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล เพื่อให้บรรลุเป้าหมายขององค์กร การใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพและคุ้มค่า และ “การจัดการทรัพยากรน้ำ” เป็นการจัดการทรัพยากรน้ำร่วมกันอย่างเป็นระบบและสัมพันธ์กันทั้งทรัพยากรน้ำและป่าไม้ เพื่อที่จะแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำ ปัญหาน้ำท่วม และปัญหาน้ำเสีย โดยหน่วยงานภาครัฐ เอกชน และชุมชนต้องมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำทุกภาคส่วนและมีการจัดสรรน้ำอย่างมีความยุติธรรมและเสมอภาค

การจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนาผู้วิจัยได้ใช้กรอบของคำว่า “การจัดการ” จากนิยามความหมาย โดยเริ่มต้นศึกษาจาก ความหมายของคำว่า “การจัดการทรัพยากรตามหลักพระพุทธศาสนา” ก่อน จากนั้นจึงจะโยงไปถึงความหมายของการจัดการทรัพยากรน้ำ ดังนี้

“การจัดการทรัพยากรตามหลักพระพุทธศาสนา” ในการใช้ทรัพยากรที่คุ้มค่า มีประโยชน์ ประสิทธิภาพสูงสุด และการนำกลับมาใช้ใหม่ มีปรากฏในหลักฐานทางพระพุทธศาสนาหลายแห่ง เช่น ในคาถาพระธรรมบท ภาค ๒ ตอนที่พระนางสามาวดีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาในพระวินัยปิฎก เล่าถึงเรื่องนี้ไว้ว่า พระมเหสีของพระเจ้าอุเทนได้นำผ้าจิวรจำนวน ๕๐๐ ผืนไปถวายพระอานนท์ พระเจ้าอุเทนมีความสงสัยว่าพระอานนท์ทำไมถึงรับผ้าจิวรจำนวนมากเช่นนั้น จึงได้เข้าไปนมัสการสอบถามโดยหวังว่าจะจับผิดท่าน ว่าท่านจะเอาจิวรมากมายเหล่านั้นไปทำอะไร พระอานนท์ได้ตอบคำถามพระเจ้าอุเทนเป็นลำดับ โดยสรุปความได้ว่า จะนำไปแจกแก่ภิกษุทั้งหลายที่มีจิวรเก่าๆ เมื่อจิวรเก่าแล้วจะนำไปทำเป็นผ้าดาดเพดาน เมื่อเพดานเก่าแล้วจะนำไปทำเป็นผ้าปูฟูก เมื่อผ้าปูฟูกเก่าแล้วจะนำไปทำเป็นผ้าปูพื้น เมื่อผ้าปูพื้นเก่าแล้วจะนำไปทำให้เป็นผ้าเช็ดเท้า เมื่อผ้าเช็ดเท้าเก่าแล้วจะทำเป็นผ้าเช็ดฝุ่น เมื่อผ้าเช็ดฝุ่นเก่าแล้วจะนำไปโขลกขยี้กับโคลนแล้วฉาบทาฝา พระเจ้าอุเทนได้สดับคำอธิบายของพระอานนท์แล้ว ทรงดำริว่าพระอานนท์ นำผ้าไปใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุดไม่ได้เก็บเข้าคลังจึงได้ถวายจิวรเพิ่มอีก ๕๐๐ ผืนแด่พระอานนท์ ซึ่งเมื่อรวมกับจิวรเดิมที่มเหสีถวายก่อนหน้านี้แล้ว พระอานนท์จึงมีผ้ารวม ๑,๐๐๐ ผืน^๒

จากนัยข้างต้นเป็น ความหมายของการจัดการทรัพยากรตามหลักพระพุทธศาสนา ที่หมายถึงในการใช้ทรัพยากรที่คุ้มค่า มีประโยชน์ ประสิทธิภาพสูงสุด และการนำกลับมาใช้ใหม่ เมื่อใช้ความหมายนี้มาปรับใช้ในความหมาย “การจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา” ก็จะหมายความว่า เป็นการใช้ทรัพยากรน้ำอย่างคุ้มค่า ก่อให้เกิดประโยชน์ และประสิทธิภาพสูงสุด จากหลักฐานที่ปรากฏในพระไตรปิฎก พบในเรื่องเรื่องภิกษุชาวกรุงโกสัมพีทะเลาะวิวาทกันเรื่องปัญหา

^๑ พระมหาจรรยา สุทธิธำโน, *พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม*, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๐), หน้า ๘.

^๒ วิ.จ. (ไทย) ๗/๗/๓๘๗-๓๘๘.

การจัดการน้ำในห้องน้ำ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้บัญญัติไว้ในวัจกุฎี หรือห้องน้ำ ซึ่งมีข้อความในตอนหนึ่งกล่าวว่า “ไม่พึงเหลือน้ำไว้ในกระบอกชำระ”^๓ ทำให้พระบัญญัตินี้เป็นที่มาของความขัดแย้งกันเรื่องมีอยู่ว่าพระสงฆ์กลุ่มเถรวาทพระสูตรเข้าห้องน้ำแล้วเหลือน้ำไว้ในภาชนะ พอพระสงฆ์กลุ่มเถรวาทในพระวินัยมาใช้ห้องน้ำต่อเห็นเข้าจึงสอบถามและบอกว่าเป็นอาบัติ แต่เมื่อสอบถามพบว่าพระสงฆ์ฝ่ายเถรวาทในพระสูตรไม่ได้ตั้งใจจึงไม่ต้องมีอาบัติ เนื่องจากพระสงฆ์ทั้งสองรูปนี้เป็นพระอุปัชฌาย์ ทำให้มีลูกศิษย์แต่ละฝ่ายมาก ลูกศิษย์ได้ขยายความจนเกิดการแตกแยกแบ่งเป็นสองฝ่าย^๔

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องราวความขัดแย้งทรงมาระงับเหตุตรัสให้ทั้งสองฝ่ายสามัคคีกัน แต่ไม่สำเร็จทำให้พระพุทธองค์ต้องเสด็จออกมาอยู่ป่าตามลำพัง ต่อมาพระสงฆ์ทั้งสองฝ่ายสำนึกได้จึงมาราบขอขมาพระพุทธองค์^๕

จากเรื่องราวที่ยกมานี้ เป็นตัวอย่างในการจัดการทรัพยากรน้ำในห้องน้ำ ที่ภิกษุมีความเห็นที่แตกต่างกัน กลุ่มหนึ่งเห็นว่าไม่ควรเหลือน้ำทิ้งไว้ควรใช้ไปให้หมด อีกกลุ่มหนึ่งเห็นว่าการเหลือน้ำไว้ไม่ผิดอะไรไม่เป็นอาบัติ ซึ่งเรื่องนี้พระพุทธองค์ไม่ได้ตรัสว่าเหตุใดจึงไม่ให้เหลือน้ำ หรือการเหลือน้ำของพวกธรรมธิดหรือไม่ผิดแต่ทรงตรัสกับภิกษุทั้งสองกลุ่มให้สามัคคีกันมากกว่าการตัดสินว่าฝ่ายใดผิดฝ่ายใดถูก ผู้วิจัยจึงวิเคราะห์ว่า การจัดการทรัพยากรน้ำของกลุ่มที่เห็นว่าควรใช้ให้หมดเพราะวินัยกำหนดไว้อย่างนี้ คงเกรงว่าจะมีสัตว์ เช่น ยุง มาวางไข่ในน้ำ เมื่อมีภิกษุมานั่งในภาชนะที่เหลือน้ำทิ้งไว้ จะเป็นการฆ่าสัตว์ที่อยู่ในน้ำโดยไม่ตั้งใจด้วย ส่วนภิกษุที่เหลือน้ำไว้ในภาชนะอาจจะเสียดายน้ำเพราะต้องการใช้น้ำอย่างประหยัดจึงเหลือน้ำไว้ใช้ในครั้งต่อไป

สรุป การจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา หมายถึงการจัดการทรัพยากรน้ำให้คุ้มค่าและใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด

ส่วนความสำคัญของการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา พบว่า

๑. ทรัพยากรน้ำมีความสำคัญต่อป่าไม้แบบพึ่งพาอาศัยกัน เพราะน้ำจะต้องอาศัยป่าเป็นแหล่งให้กำเนิด การจัดการทรัพยากรน้ำจึงต้องคำนึงถึงการจัดการทรัพยากรป่าไม้ด้วย เพราะมีคุณค่าในแง่พึ่งพาอาศัยกัน เป็นเหตุปัจจัยของกันและกันตามหลักปฏิจจสมุปบาท “ป่ามิได้มีความหมายเป็นเพียงทรัพยากรไม้ สินค้า หรือเงิน แต่ป่าคือตัวสร้างและรักษาความสมดุลของธรรมชาติ เป็นผู้ผลิต ดิน น้ำ อากาศ ซึ่งเป็นพื้นฐานรองรับความอยู่รอดของทุกชีวิตบนผืนแผ่นดิน ทั้งมนุษย์และสัตว์ ป่าจึงมีลักษณะเป็นธรรมชาติของแผ่นดิน”^๖

๒. ทรัพยากรน้ำเป็นปัจจัยสำคัญต่อการหล่อเลี้ยงชีวิตให้อยู่รอด หากไม่มีการจัดการน้ำเมื่อขาดน้ำอาจจะต้องตายได้ ดังเรื่องมหาเวณชชาดก ว่าด้วยพ่อค้าใหญ่ พระศาสดาทรงนำอดีตนิทานมาตรัสว่า มีพ่อค้าจากแคว้นต่างๆ มาประชุมกันที่กรุงพาราณสี พวกเขาได้แต่งตั้งพ่อค้าที่มีปัญญาคณหนึ่งให้เป็นหัวหน้า พวกเขานำทรัพย์กลับ พ่อค้าเหล่านั้นมาถึงถิ่นกันดารที่มีภิกษาน้อย ไม่มี

^๓ วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๗๔/๒๔๓.

^๔ วิ.อ. (ไทย) ๓/๔๕๑/๒๔๓.

^๕ วิ.ม. (ไทย) ๕/๔๕๑/๓๓๓-๓๔๒.

^๖ พระมหาเจิม สุวโจ (สุกรรม), “บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ ศึกษาเฉพาะกรณีพระอริการพงษ์ศักดิ์ เตชชธมโม”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๕๑

น้ำ ได้พบต้นไทรใหญ่ มีร่มเงาเย็นสบาย นารีธรรม์ ก็พ้อคำเหล่านั้นพากันนั่งที่ร่มเงาต้นไทรนั้นนั่นเอง พวกที่เป็นคนโง่ถูกโมหะครอบงำ คิดเห็นพ้องกันว่า ต้นไม้ต้นนี้สดชื่น รวากับมีน้ำซับซุ่มอยู่ ขอเชิญพวกเราเหล่าพ้อคำพากันตัดกิ่งด้านตะวันออกเถิด กิ่งไม้ต้นนั้นพอถูกตัดแล้วก็หล่นน้ำใส ไม่ขุ่น พ้อคำเหล่านั้นพากันอาบและดื่มกินตามที่ต้องการ ณ กิ่งไม้ต้น

หลังจากที่ได้ตัดต้นไม้ทีละกิ่งและได้ทั้ง เงินทอง นารีมากมาย ต่อมาพวกที่เป็นคนโง่ถูกโมหะครอบงำพากันโค่นต้นไม้พวกนาคก็ออกมาจากต้นไทรนั้นแล้วฆ่าพวกพ้อคำเหล่านั้นทั้งหมด เว้นไว้แต่นายกองเกวียนเท่านั้น”^๗ มหาวาณิชชาตก ที่ยกมานี้ แสดงให้เห็นความสำคัญของน้ำว่าหากขาดน้ำเราต้องตายและต้นน้ำเปื้อนปัจจัยให้เกิดน้ำและทรัพย์ต่าง ๆ ต้นไม้จึงมีควรสำคัญแก่การดูแลรักษา ไม่ควรตัดทำลาย

๓. ทรัพยากรน้ำมีความสำคัญต่อการเกษตรกรรม หากไม่มีการจัดการจัดการทรัพยากรน้ำจะทำให้เกิดความขัดแย้งเพราะแย่งน้ำทำนา ดังเรื่องในชาดิกถลหุสพสมนัตถุ เรื่องการระงับความทะเลาะของหมู่พระญาติ พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถาเพื่อห้ามการทะเลาะกันระหว่างพระญาติฝ่ายศากยะและ โกลิยะที่ทะเลาะกันเพราะแย่งน้ำทำนา

เรื่องมีอยู่ว่า พวกเจ้าศากยะและพวกเจ้าโกลิยะได้กันแม่น้ำโรหิณีด้วยทำนบอันเดียวกัน ในระหว่างนครกบิลพัสดุ์กับนครโกลิยะแล้วให้ทำข้าวกล้าถึงต้นเดือนมิถุนายน เมื่อข้าวกล้าเขียว พวกคนงานทั้งสองนครต่างประชุมว่าน้ำจะไม่พอในการทำนาขอให้เอาน้ำมาใส่นในนครของตนโดยต่างฝ่ายต่างไม่ยอมให้น้ำแก่อีกฝ่ายหนึ่ง ชาวเมืองทั้งสองจึงทะเลาะกัน ประหารซึ่งกันและกัน กระทบกระทั้งกับถึงพระราชา จนเกิดเป็นสงครามระหว่างเมืองทั้งสอง

พระศาสดาทรงตรวจดูสัตว์โลกในเวลาใกล้รุ่ง ทอดพระเนตรเห็นหมู่พระญาติแล้ว ทรงดำริว่าหากพระองค์เราไม่ไปห้ามพวกญาติเหล่านี้ก็จะเกิดเหตุร้าย จึงเสด็จทางอากาศเพียงพระองค์เดียว ประทับนั่งโดยบัลลังก์ในอากาศ ณ ท่ามกลางแม่น้ำโรหิณี พระญาติทั้งหลาย เห็นพระศาสดาแล้วทั้งอาวูธ ถวายบังคม พระศาสดาตรัสถามพระญาติเหล่านั้นถึงเหตุแห่งการทะเลาะวิวาทได้ความว่าทะเลาะกันเพราะแย่งน้ำ พระศาสดาจึงถามว่า น้ำมีราคาเท่าไร พวกพระญาติตอบว่ามีราคาน้อย ส่วนกษัตริย์ มีค่ามาก หากามีได้ พระศาสดาจึงตรัสว่าการที่ท่านทั้งหลาย นำพวกกษัตริย์ซึ่งหากามีได้ให้ทะเลาะกันเพราะเรื่องแย่งน้ำควรแล้วหรือ แล้วได้ทรงภาสิตพระคาถาเหล่านี้ว่า

ในหมู่มนุษย์ผู้มีเวร เราเป็นผู้ไม่มีเวร อยู่เป็นสุขจริงหนอ ในหมู่มนุษย์ผู้มีเวร เราอยู่อย่างไม่มีเวร ในหมู่มนุษย์ผู้เดือดร้อน เราเป็นผู้ไม่เดือดร้อน อยู่เป็นสุขจริงหนอ ในหมู่มนุษย์ผู้เดือดร้อน เราอยู่อย่างไม่เดือดร้อน ในหมู่มนุษย์ผู้ชวนชวาย เราเป็นผู้ไม่ชวนชวาย อยู่เป็นสุขจริงหนอ ในหมู่มนุษย์ผู้ชวนชวาย เราอยู่อย่างไม่ชวนชวาย^๘

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคำอธิบายนี้ไว้ว่า ในมนุษย์ทั้งหลายผู้มีเวรกัน ด้วยเวร ๕ พวกเราไม่มีเวร ในมนุษย์ทั้งหลายผู้มีความเดือดร้อนด้วยกิเลส พวกเราเชื่อว่าไม่มีความเดือดร้อนเพราะความเป็นผู้ไม่มีกิเลส ในมนุษย์ทั้งหลายผู้มีความชวนชวายในอันแสวงหากามคุณ ๕ พวกเราเชื่อว่าไม่มีความชวนชวาย เพราะไม่มีการแสวงหาอันนั้น จึงเป็นอยู่สบายดี กว่าพวกคฤหัสถ์

^๗ ชุ.ชา.ปิณณก. (ไทย) ๒๓/๑๙๖/๔๔๔.

^๘ อานาจ เจริญศิลป์, การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๓), ๕๕.

จากเรื่องราวที่ยกมานี้ เป็นตัวอย่างการจัดสรรน้ำและแจกจ่ายให้ผู้ต้องการอย่างเพียงพอและถ้วนหน้า ด้วยการเจรจาถึงข้อดีข้อเสียในการทะเลาะวิวาทกัน เมื่อพระพุทธองค์ให้สติแก่เหล่าพระญาติว่าชีวิตคนมีค่ามากกว่าน้ำ เราจะมาสู้รบฆ่ากันเพราะแย่งน้ำย่อมไม่คุ้มค่า ด้วยเหตุนี้เหล่าพระญาติต่างแบ่งปันน้ำในการทำนาได้อย่างลงตัวทั้งสองฝ่าย และชาวเมืองทั้งของนครก็อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขไม่เกิดเหตุการณ์แย่งน้ำกันอีกต่อไป

๔. ทรัพยากรน้ำมีความสำคัญในแง่เป็นสถานที่รื่นรมย์ พระพุทธศาสนาองธรรมชาติในฐานะที่เป็นสิ่งรื่นรมย์ใจ เบิกบานและเกื้อกูลต่อการบำเพ็ญภาวนาเป็นอย่างยิ่ง ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ตอนที่กล่าวถึงการแสวงหาโมกขธรรมของพระพุทธเจ้า ว่า ในระหว่างการแสวงหาโมกขธรรมจนถึงการตรัสรู้หรือริยสัจธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น พระองค์ทรงอาศัยสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ประเภทป่าไม้ภูเขา สัตว์ป่า แม่น้ำ เป็นต้น เป็นปัจจัยเกื้อกูลที่สำคัญ^๙ ดังข้อความที่ว่า

เมื่อเที่ยวจาริกไปในแคว้นมคธโดยลำดับ ได้ไปถึงตำบลอรุณเวลาเสนาบดีคม ได้เห็นภูมิประเทศที่น่ารื่นรมย์ มีราวป่าที่น่าเพลิดเพลินใจ มีแม่น้ำไหลรินไม่ขาดสาย มีทำนน้ำสะอาดดื่มน้ำรื่นรมย์ มีโคจรอยู่โดยรอบ เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรของกุลบุตรผู้ปรารถนาจะบำเพ็ญเพียร^{๑๐}

ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงความงดงามของแม่น้ำ ความร่มรื่นของธรรมชาติในฐานะเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจไว้มาก พระมหาโมคคัลลานะได้กล่าวถึงความงดงามของแม่น้ำตโปทา ดังนี้

สมัยนั้น พระมหาโมคคัลลานะเรียกภิกษุทั้งหลายมาบอกว่า...ท่านทั้งหลาย แม่น้ำตโปทานี้ไหลมาจากสระน้ำที่ใสเย็นจิตสนิทสะอาดมีท่าเรียบ น้ำรื่นรมย์ มีฝูงปลาและเต่าอาศัยอยู่มาก มีดอกบัวขนาดเท่าวงล้อบานอยู่ แต่กระนั้นแม่น้ำตโปทาก็น่าร้อนเดือดพล่านไหลไป... ภิกษุทั้งหลายพากันดำหนิประณามโพนทะนาว่า โฉนพระมหาโมคคัลลานะพูดอย่างนั้นเล่า ท่านกล่าวอวดอุตตริมนุสสธรรม แล้วนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำตโปทาไหลผ่านมาระหว่างมหานรก ๒ ชุม ดังนั้นจึงคงเดือดพล่านไหลไป โมคคัลลานะกล่าวจริงไม่ต้องอาบัติ^{๑๑}

ด้วยเหตุที่แม่น้ำตโปทามีความสวยงามและอุ้นสบายนี้ จึงเป็นเหตุให้มีพระภิกษุสงฆ์น้ำจนเวลาล่วงเลยไปจนถึงพลบค่ำ จึงมีพระวินัยบัญญัติห้ามภิกษุสงฆ์ทำนอกสมัย^{๑๒} เพื่อแบ่งปันทรัพยากรน้ำให้กับผู้อื่นได้มีส่วนร่วมกัน

ส่วนแม่น้ำกัมภีระ เป็นแม่น้ำที่ไหลผ่านป่ามะม่วงที่สวยงาม น้ำรื่นรมย์มาก จนพระเมฆิยะ ผู้เคยเป็นพระอุปัชฌาของพระพุทธเจ้า ขอลาพระพุทธเจ้าไปบำเพ็ญเพียร ณ ที่นั้น^{๑๓} พระพุทธเจ้าทรงห้ามแต่พระเมฆิยะไม่ฟัง ดื้อดึงไปบำเพ็ญเพียรจนถูกอกุศลวิตกต่าง ๆ ครอบงำ ในที่สุดต้องกลับมาเฝ้าพระพุทธเจ้า ได้ฟังพระธรรมเทศนาเรื่องธรรม ๕ ประการสำหรับบ่มเจตวิมุตติหรือการหลุดพ้นจากกิเลสด้วยอำนาจการฝึกจิตหรือด้วยกำลังสมาธิ จึงได้สำเร็จพระอรหันต์

^๙พระมหาเจิม สุวโจ (สุพรรณ), เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒.

^{๑๐}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๒๙/๓๙๘.

^{๑๑}วิ.ม. (ไทย) ๑/๒๓๑/๒๔๕.

^{๑๒}วิ.ม. (ไทย) ๒/๓๕๗-๓๖๔/๔๘๓-๔๘๘.

^{๑๓}อง.นวก. (ไทย) ๒๓/๓/๔๓๐.

๕. ทรัพยากรน้ำมีความสำคัญต่อการปฏิบัติธรรม แม่น้ำ ป่าไม้ มีส่วนสำคัญมากในการกำหนดวิถีชีวิตและลักษณะของความเป็นอยู่ของมนุษย์ ตลอดจนถึงอารยธรรมของมวลมนุษย์ทั้งหลายทั้งปวงต้องอาศัยธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่เกื้อกูลกันทั้งนั้น จะเห็นอารยธรรมที่เจริญแล้วต้องเจริญในที่อุดมสมบูรณ์ มีน้ำ มีป่า มีสัตว์และมีพืชพรรณพร้อมบริบูรณ์ เมื่อสภาพแวดล้อมของธรรมชาติเปลี่ยนไป เช่น ป่าลดหายไป วิถีชีวิตของมนุษย์ที่เกี่ยวข้องกับป่าก็เปลี่ยนไปด้วย การทำมาหากิน เลี้ยงชีพของมนุษย์ก็เปลี่ยนไป กำหนดวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคม ทำให้สังคมเปลี่ยนไป อย่างน้อยที่สุดป่าก็ยังเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวชุมชนได้ โดยทำให้คนที่อยู่ในสภาพแวดล้อมนั้นมีความเป็นอยู่ที่พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันเกิดเป็นกลุ่มเป็นพวกได้ ในทางพระพุทธศาสนา การใช้ประโยชน์ในแง่นี้ก็คือการเอาป่าและธรรมชาติสิ่งแวดล้อมมาเป็นปัจจัยเสริมในการพัฒนามนุษย์ เป็นเครื่องโน้มน้าวเข้าสู่วิเวกการบำเพ็ญภาวนาเพื่อการพัฒนาจิตใจ และคุณธรรม เริ่มตั้งแต่การทำให้เกิดเท่าที่ความรู้สึที่ดี ความประณีต ความละมุนละไมการมีความรู้สึกอ่อนโยน เป็นมิตรต่อสภาพแวดล้อม ตลอดจนการพัฒนาปัญญาให้เข้าใจความจริงของธรรมชาติ จนเข้าถึงสัจธรรม แต่ตามที่ปฏิบัติกันอยู่ในโลกของการพัฒนา ไม่ได้มองถึงประโยชน์ด้านจิตใจถึงขั้นนี้ พวกเขามองหาแต่ความสุขทางด้านผัสสะจากธรรมชาติของป่าไม้ ที่จะเอาธรรมชาติ มารับใช้สนองความต้องการของมนุษย์ หรือเป็นเครื่องบำรุงบำเรอความสุขของมนุษย์เท่านั้น^{๑๔}

อีกทั้ง พระพุทธศาสนาองธรรมชาติเป็นอุปกรณ์ในการศึกษาเรียนรู้ตนเอง คือการจะพัฒนาคนให้มีจิตใจที่เจริญงอกงาม เป็นคนที่มีคุณธรรม จำเป็นต้องอาศัยธรรมชาติในการฝึก เมื่อใดที่มีสภาพแวดล้อมที่สงบปราศจากเสียงรบกวนและมีกิจกรรมที่วุ่นวาย ท่านเรียกว่า กายวิเวก เมื่อใดที่จิตใจรู้สึกมีความสุข มีความอิ่มใจ มีความสดชื่น มีแนวโน้มไปในทางที่ดี ก็จะทำให้เกิด จิตวิเวก เมื่อจิตไม่มีอารมณ์ที่วุ่นวายในเข้ามารบกวน มีสมาธิ ก็อยู่ในสภาพที่พร้อมจะฝึกฝนพัฒนายิ่งๆ ขึ้นไปอีก คือเอาจิตที่พร้อมแก่การงานทั้งหลายไปใช้งานด้านการพิจารณาให้เกิดปัญญา เกิดความรู้เห็นตามสภาวะที่เป็นจริงเรียกว่า อุปธิวิเวก^{๑๕}

สรุป การจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา จึงหมายถึง การจัดการทรัพยากรน้ำให้คุ้มค่าและใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด และต้องอิงอาศัยการจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดทรัพยากรน้ำด้วย ส่วนความสำคัญของทรัพยากรน้ำได้แก่ มีความสัมพันธ์ในแง่พึ่งพาอาศัยกับทรัพยากรชนิดอื่นเช่น ป่าไม้ ในลักษณะปฏิสัมพันธ์กัน มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตให้มีความใช้อุปโภคบริโภคอย่างเพียงพอ มีความสำคัญในการจัดการเพื่อเกษตรกรรม และเป็นสถานที่รื่นรมย์ พักผ่อนหย่อนใจด้วย

^{๑๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **คนไทยกับป่า**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหกรรมิก, ๒๕๓๓), หน้า ๒๑.

^{๑๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **คนไทยกับป่า**, (กรุงเทพมหานคร : กรมวิชาการ องค์การคำครุสภา, ๒๕๔๓), หน้า ๒๐-๒๓.

๓.๒.๒ เป้าหมายของการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา

ผู้วิจัยเกิดคำถามว่าเพราะเหตุใดพระพุทธศาสนาจึงมีการจัดการทรัพยากรน้ำ และการจัดการทรัพยากรน้ำไปเพื่ออะไร โดยมีนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาได้ศึกษาเป้าหมายของการจัดการทรัพยากรน้ำ ไว้ดังนี้

๑. เพื่อแก้ไขปัญหาการทำลายทรัพยากรน้ำและปัญหาการจัดการทรัพยากรน้ำ

หากมองปัญหาตามแนวพระพุทธศาสนาก็พบว่าขณะนี้ ธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม กำลังมีปัญหาซึ่งอาจจะเพิ่มความรุนแรงขึ้นทุกวันจนถึงขั้นวิกฤตขึ้นไม่วันใดก็วันหนึ่ง ชีวิตมนุษย์ตามพุทธทัศนะประกอบขึ้นมาจากธาตุ ดิน น้ำ ไฟ ลม ตามกฎธรรมชาติ ต้องอาศัย ธาตุ ๔ ที่ส่งเข้าไปสู่ร่างกายและถ่ายทอดออกมาต้องบริสุทธิ์และสมดุล ร่างกายจึงจะดำรงอยู่ได้อย่างปกติสุข ถ้าหากเสียดุลบ้างเล็กน้อย ร่างกายก็จะแสดงปฏิกิริยาออกมาในรูปของความอ่อนแอหรือป่วยไข้ ถ้ารุนแรงชีวิตจะแตกสลายทันที หากสิ่งแวดล้อมอยู่ในสภาวะปกติบริสุทธิ์ สดใสตามธรรมชาติ ชีวิตมนุษย์ก็จะพบกับความสุขสดชื่นไปด้วย แต่ถ้าเมื่อไรมีความแปรปรวนมากๆ ชีวิตมนุษย์ก็จะประสบทุกข์มากขึ้น ภารกิจแห่งการร่วมกันเผชิญปัญหา การค้นหาสาเหตุของปัญหาและทางแก้ไขให้พบซึ่งมั่นใจว่าทางแก้มีอยู่ จึงมิใช่เป็นหน้าที่ของมนุษย์เพียงคนใดคนหนึ่งหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง แต่เป็นเรื่องของทุกชีวิต เพราะมันจะเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงความดำรงอยู่และการล้มสลายแห่งมนุษยชาติ^{๑๖}

๒. เพื่อสร้างจิตสำนึกในการจัดการทรัพยากรน้ำ

การแก้ปัญหการทำลายความสมดุลของกฎธรรมชาติ โดยมุ่งเน้นการปลูกจิตสำนึกเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว เพราะสาเหตุของการทำลายความสมดุลของกฎธรรมชาติดังกล่าวมี ๒ ระดับ คือ ระดับที่ ๑ เกิดจากมนุษย์คือจิตมนุษย์เสื่อมจากศีลธรรม อีกระดับหนึ่ง เกิดจากมนุษย์อยู่ในพื้นที่ที่ไม่ควรอยู่ เช่น บริเวณป่าต้นน้ำลำธาร ซึ่งเป็นจุดสายเลือดของประเทศ ของโลกที่มาหล่อเลี้ยงชีวิตมนุษย์และสัตว์ รวมทั้งระบบนิเวศทั้งระบบ^{๑๗}

๓. เพื่อป้องกันปัญหการทำลายทรัพยากรน้ำ จึงต้องนำหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนามาเป็นแนวแก้ไขปัญหาดังกล่าวซึ่งจำเป็นต้องทำความเข้าใจในเบื้องต้นว่าพระพุทธศาสนามีทัศนคติอย่างไรต่อธรรมชาติ เพราะคุณธรรมเบื้องต้นของประชาชนชาวพุทธนั้น เกิดจากรากฐานที่มาจากความรักความกตัญญูที่ชาวพุทธพึงมีต่อธรรมชาติ แล้วจึงจะนำไปสู่ความสัมฤทธิ์ผลในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อบรรเทาปัญหาดังกล่าวได้^{๑๘}

๔. เพื่อรักษาความสมบูรณ์ของทรัพยากรน้ำให้คงอยู่ต่อไป “พระพุทธองค์ทรงแสดงเจตนารมย์ให้ช่วยกันรักษาความสะอาดแก่แม่น้ำ ลำคลอง หนอง บ่อ ไม่ให้ถ่ายเทของเสียลงน้ำ น้ำจึง

^{๑๖} ประเวศ อินทองปาน. พระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. [ออนไลน์], แหล่งที่มา : http://www.philosreli.hum.ku.ac.th/.../buddhism_and_environment.doc [๑๑ ธ.ค. ๒๕๕๕].

^{๑๗} พระมหาเจิม สุวโจ (สุกรรม), เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖.

^{๑๘} พระมหาธีระวุฒิ ธีระโม, “บทบาทของพระสงฆ์ สื่อบุคคลในการชี้แนะและปลูกจิตสำนึกประชาชนบทเพื่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ : ศึกษาเฉพาะกรณีพระสังฆาธิการระดับเจ้าอาวาสจังหวัดอุบลราชธานี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๖.

จะไม่กลายเป็นมลพิษ ไม่เป็นแหล่งแพร่เชื้อโรคไปสู่ประชาชน ตลอดจนไม่ก่ออันตรายสู่สัตว์น้ำและสัตว์บกทั้งหลายด้วย”^{๑๙}

สรุป เป้าหมายของการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา เพื่อแก้ไขปัญหาการทำลายทรัพยากรน้ำและปัญหาการจัดการทรัพยากรน้ำ เพื่อสร้างจิตสำนึกในการจัดการทรัพยากรน้ำ เพื่อป้องกันปัญหาการทำลายทรัพยากรน้ำ และเพื่อรักษาความสมบูรณ์ของทรัพยากรน้ำให้คงอยู่ต่อไป จากเป้าหมายในการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนาจึงจะนำไปสู่แนวคิดในการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา

๓.๒.๓ หลักการของการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา

ทรัพยากรน้ำก่อกำเนิดจากป่าไม้ มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน การจัดการทรัพยากรน้ำต้องอาศัยการจัดการทรัพยากรป่าไม้ด้วย หลักการจัดการทรัพยากรป่าไม้ตามหลักพระพุทธศาสนาจึงมีหลักในการจัดการแบบปฏิจกสมุทปาต และการสร้างสัมมาทิฐิ มองทรัพยากรน้ำในแง่ของความ เป็นจริงที่ถูกต้องแบบเป็นมิตรต่อกัน ดังนี้

ตามหลักพระพุทธศาสนาแล้วสิ่งต่างๆ ไม่มีใครเป็นนายมีอำนาจเหนือใครโดยไม่พึ่งพาอาศัยกัน สิ่งต่างๆ อาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้นตามหลัก“ปฏิจกสมุทปาต” ที่ว่าเมื่อสิ่งนี้มีสิ่งนั้นก็เกิด เมื่อใดสิ่งนั้นเกิดสิ่งนั้นก็เกิด มนุษย์อาศัยธรรมชาติ และธรรมชาติต้องอาศัยมนุษย์ มนุษย์อยู่ไม่ได้ ถ้าสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติถูกทำลาย วงจรของธรรมชาตินั้นมันยังอาศัยซึ่งกันและกัน มนุษย์เข้าไปทำลายวงจรของมัน เพราะมีอัตตาริปไตยโดยถือว่าตนเองเป็นใหญ่ ต้องการเอาชนะธรรมชาติและตักตวงเอาผลประโยชน์จากธรรมชาติ มนุษย์ไม่รู้จักความพอดี ถ้ามนุษย์จะแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม มนุษย์จะต้องปฏิบัติต่อธรรมชาติอย่างถูกต้องอย่างสมดุลกับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติอย่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันตามหลักปฏิจกสมุทปาต และมนุษย์ไม่สามารถอยู่รอดเมื่อสิ่งแวดล้อมถูกทำลาย พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้กตัญญูคือรู้คุณค่าของธรรมชาติ และมีกตเวทิตีคือตอบแทนคุณของธรรมชาติ ผู้ใดได้ประโยชน์จากธรรมชาติแล้วยังคิดทำลายธรรมชาติผู้นั้นเป็นคนทรยศต่อมิตร^{๒๐}

หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา เน้นในเรื่องระบบของการพึ่งพาอาศัย และนอกจากการพึ่งพาอาศัยกันแล้ว สิ่งสำคัญอย่างหนึ่งก็คือ ความรู้สึกที่ดีงามต่อกันระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ต่อพืชและสัตว์ทั้งหลาย ความรู้สึกที่ดีงามอย่างหนึ่ง ได้แก่ คุณธรรมที่เรียกว่า “ความกตัญญู” ความกตัญญูนี้ไม่ใช่มีเฉพาะต่อมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น แต่ให้มีทั้งต่อสัตว์และพืชทั้งหลายด้วย และต้องรู้ระบบนิเวศที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ คือสภาพสิ่งแวดล้อมทางกายภาพที่เรียกว่า “อุตุนิยม” ได้แก่ ความจริงเกี่ยวกับสสารสิ่งแวดล้อมทางชีวภาพ ที่เรียกว่า “พีชนิยาม” ได้แก่ ความหลากหลายทางชีวภาพ พันธุกรรม ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่เป็นธรรมชาติเกี่ยวข้องกับพฤติกรรม เป็นตัวเชื่อมโยงเกี่ยวข้องระหว่างมนุษย์กับสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตเป็นธรรมชาติที่เกี่ยวกับเรื่องของการกระทำ และผลที่ตามมา

^{๑๙} พระหล้า คำคำ, “บทบาทของพระสงฆ์เพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้”, วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๓), หน้า ๑๙.

^{๒๐} พระเมธีธรรมาภรณ์, ธรรมะกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๓๘), หน้า ๔๐.

เรียกว่า “กรรมนิยาม” ธรรมชาติเกี่ยวกับกลไกการทำงานของจิตที่เรียกว่า “จิตนิยาม” โดยเชื่อมโยงธรรมชาติเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ ตามหลักที่เรียกว่า “กรรมนิยาม” ได้แก่ สิ่งแวดล้อมทั้งหลายที่มีความสัมพันธ์กันตามกระบวนการแห่งเหตุผล^{๒๑}

หลักอัครัญญสูตร สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นมาวิวัฒนาการของโลกว่า สรรพสิ่งไม่ว่าจะเป็น มนุษย์ สัตว์ พืช จุลชีพ ถึงจักรวาล หรือแม้แต่ระบบภพวรรณะ ๔ ที่รวมเรียกว่าโลกของสิ่งทั้งปวงนั้น จะดำรงอยู่ได้ต้องอิงอาศัยซึ่งกันและกันตามหลักปัจจัยการ โดยไม่มีสิ่งใดที่สามารถดำรงอยู่ได้โดยไม่อิงอาศัยปัจจัยอื่น ดังนั้น สรรพสิ่งจึงไม่เป็นอิสระต่อกัน หรือมีอำนาจเหนือกว่าสิ่งอื่น หรือเป็นผู้สร้างสิ่งอื่นโดยแท้จริง และอธิบายว่าการแย่งชิงทรัพยากรทำให้สังคมขาดความสงบสุขจึงพยายามหาทางออกที่เหมาะสม โดยเริ่มจากการตักเตือน ตาหนิกกล่าวโทษ และการประชุมปรึกษาหารือร่วมกันพร้อมกันแสดงความต้องการผู้นำที่มีคุณธรรมมาแก้ไขปัญหาก็ได้มีการคัดเลือกผู้นำหรือมหาชนสมมติขึ้น เพื่อแบ่งหน้าที่การทำงาน จัดสรรทรัพยากรให้เป็นธรรม และสร้างความพอใจให้เกิดขึ้นกับทุกฝ่าย และที่สำคัญที่สุดก็คือ มีการถือธรรมเป็นใหญ่หรือประเสริฐสุดแก่สิ่งทั้งมวล จนในที่สุดสังคมก็เกิดความผาสุกขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง

พระพุทธศาสนามีแนวคิดเรื่องน้ำที่เป็นมิตรต่อกัน การจัดการทรัพยากรน้ำมุ่งเน้นเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางจิตสำนึกภายในมากกว่าการจัดการทรัพยากรน้ำในแง่ที่เป็นทรัพยากรภายนอก แนวคิดหลักของพระพุทธศาสนาเน้นหลักการบรรลุเป้าหมายในการแสวงหาความสุขของมนุษย์ โดยที่จะต้องไม่เป็นการเบียดเบียนตัวเองและไม่เบียดเบียนผู้อื่น ส่วนความสุขที่สูงกว่าสามีสสุข หรืออามิสสุขก็คือนิรามิสสุขคือความสุขที่ไม่จำเป็นต้องอิงอาศัยอามิสหรือการเสพ โดยมีเป้าหมายสูงสุดคือความสุขจากการหลุดพ้นจากความทุกข์โดยสิ้นเชิง หรือ วิมุตติสุข โดยที่ความรู้ดังกล่าวจะต้องเป็นการเห็นแจ้งด้วยตนเอง ภายหลังจากผ่านกระบวนการปฏิบัติและฝึกฝนอยู่เสมอ จนสามารถเข้าใจความหมายอย่างกระจ่างชัดในที่สุด^{๒๒}

นอกจากนี้ หลักในการจัดการทรัพยากรน้ำต้องมุ่งสร้างสัมมาทิฐิต่อน้ำ เพราะการที่คนให้คุณค่าและมองทรัพยากรน้ำแตกต่างกัน และมีกระบวนการที่ต่างกัน จึงทำให้วิธีปฏิบัติ และการแสดงออกต่อน้ำ จึงมีทิศทางที่ต่างกันไปด้วย กลุ่มนักธุรกิจซึ่งประกอบการธุรกิจรีสอร์ท และกิจการโรงแรมมองว่า น้ำเป็นสินค้าทางการตลาดชนิดหนึ่งที่ใช้อำนวยความสะดวกให้แก่ลูกค้าของตนอันได้แก่ การที่ประชาชนมาใช้บริการมากขึ้น การใช้น้ำก็ย่อมมากขึ้น การสร้างสายน้ำวนในรีสอร์ทเพื่อให้สวยงามแต่ไปเปลี่ยนทิศทางการไหลของน้ำ ทำให้คนปลายน้ำเดือดร้อน และการนำน้ำไปรดสวนหย่อม และสวนดอกไม้ในรีสอร์ท ต้องผันน้ำในลุ่มน้ำไปรดต้นไม้ ทำให้น้ำไม่เพียงพอต่อเกษตรกร ส่วนอีกทัศนะหนึ่งเป็นคนชุมชนดั้งเดิม ได้มองน้ำว่า “น้ำคือชีวิต” ดังนี้ ๑) น้ำเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิต ๒) น้ำเป็นสมบัติสาธารณะ ๓) ชีวิตเชื่อมโยงด้วยน้ำ ๔) ไม่มีใครมีสิทธิ์ทำลาย หรือใช้น้ำเกินความจำเป็น ๕) ไม่มีอะไรมาทดแทนน้ำได้ ๖) น้ำต้องถูกอนุรักษ์ ๗) น้ำมีอยู่อย่างจำกัด และสามารถ

^{๒๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕.

^{๒๒} เดวิด คินส์ลีย์, นิเวศวิทยาศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา, ๒๕๕๑), หน้า

หมดไปได้ ๘) น้ำเป็นสิ่งได้เปล่าเพื่อตอบสนองในการยังชีพ แนวคิดเหล่านี้เป็นแนวคิดที่ชุมชนดั้งเดิมได้พยายามปลูกฝังค่านิยมและให้เห็นความสำคัญของทรัพยากรน้ำ^{๒๓}

ทั้งนี้การจัดการทรัพยากรน้ำจะประสบผลสำเร็จต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกฝ่าย ทั้งภาครัฐ เอกชน ชุมชน ศาสนบุคคลซึ่งจะเป็นตัวขับเคลื่อนพุทธธรรมในการจัดการทรัพยากรน้ำให้ประสบผลสำเร็จ

สรุป หลักการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนาเป็นการอยู่ร่วมกันอย่างพึ่งพาอาศัยกันทั้งทรัพยากรน้ำและป่าไม้ มีการจัดการทรัพยากรน้ำอย่างเป็นมิตร และมีสัมมาทิฐิต่อทรัพยากรน้ำ โดยอาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วน จากแนวคิดการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนาที่ได้กล่าวมานี้จะนำไปสู่วิธีการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนาต่อไป

๓.๒.๔ วิธีการของการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา

จากเป้าหมายของการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา ซึ่งประกอบด้วย เพื่อแก้ไขปัญหาการทำลายทรัพยากรน้ำและปัญหาการจัดการทรัพยากรน้ำ เพื่อสร้างจิตสำนึกในการจัดการทรัพยากรน้ำ เพื่อป้องกันปัญหาการทำลายทรัพยากรน้ำ และเพื่อรักษาความสมบูรณ์ของทรัพยากรน้ำให้คงอยู่ต่อไป จึงนำไปสู่แนวคิดในการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนาด้วยการอยู่ร่วมกันอย่างพึ่งพาอาศัยกันทั้งทรัพยากรน้ำและป่าไม้ มีการจัดการทรัพยากรน้ำอย่างเป็นมิตรต่อกัน และมีสัมมาทิฐิต่อทรัพยากรน้ำ จึงนำไปสู่วิธีการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนาซึ่งวิธีการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา จะแสดงออกโดยผ่านหลักพุทธธรรม พระวินัย ศาสนพิธี และบทบาทของพระสงฆ์ เพื่อให้ตอบเป้าหมายการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนาทั้ง ๔ ข้อ เริ่มจากการการนำพุทธธรรมมาใช้ ดังนี้

๑. ความกตัญญูต่อแหล่งน้ำ

ความกตัญญูต่อแหล่งน้ำ จัดเป็นความกตัญญูต่อสิ่งของ ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม ได้กล่าวถึง “กตัญญูกตเวทิตี” ไว้ใน บุคคลหาได้ยาก ๒^{๒๔} ประกอบด้วย

๑) บุพการี หมายถึง ผู้ทำอุปการะก่อน ผู้ทำความดีหรือทำประโยชน์ให้แต่ต้นโดยไม่ต้องคอยคิดถึงผลตอบแทน

๒) กตัญญูกตเวทิตี หมายถึง ผู้รู้อุปการะที่เขาทำแล้วและตอบแทน ผู้รู้จักคุณค่าแห่งการกระทำดีของผู้อื่น และแสดงออกเพื่อบูชาความดีนั้น

^{๒๓} พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (นิตฺยบุดฺยการ), “รูปแบบการจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธี : ศึกษาวิเคราะห์กรณีลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จ.เชียงใหม่”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๒๙๑.

^{๒๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, (นนทบุรี : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๖๗.

สิ่งที่ควรแก่ความกตัญญู ตามหลักพระพุทธศาสนา คือทุกสิ่งที่มีคุณแก่เรา ซึ่งอาจแบ่งได้เป็น ๕ ประการ ได้แก่ กตัญญูต่อบุคคล กตัญญูต่อสัตว์ กตัญญูต่อสิ่งของ กตัญญูต่อบุญ และกตัญญูต่อตนเอง

กตัญญูต่อสิ่งของ คือของสิ่งใดก็ตามที่มีคุณต่อเรา เช่นหนังสือธรรมะ หนังสือเรียน สถานศึกษา วัด ต้นไม้ ป่าไม้ วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการหาเลี้ยงชีพ ฯลฯ จะต้องปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านี้ให้ดี ไม่ลบหลู่ดูแคลน ไม่ทำลาย การกตัญญูต่อแหล่งน้ำ จัดเป็นการกตัญญูต่อสิ่งของซึ่งเป็นหนึ่งในความกตัญญูทั้ง ๕ ประการ ตัวอย่างการกตัญญูต่อน้ำในพระไตรปิฎก ประกฏในพระวินยปิฎกว่า ห้ามภิกษุทำความสะอาดปรกให้กับแหล่งน้ำ ห้ามขับถ่ายของเสีย ห้ามถ่ายอุจจาระ ห้ามปัสสาวะและบ้วนน้ำลายลงในแหล่งน้ำ^{๒๕} พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า “บุคคลผู้กตัญญู ย่อมถึงอนิรุทธผล มีนิมิตา เป็นต้น ส่วนบุคคลผู้กตัญญู แม้พระศาสดา ก็ทรงสรรเสริญ”^{๒๖}

นอกจากนี้ การกตัญญูต่อแหล่งน้ำยังหมายถึงการกตัญญูต่อต้นไม้ซึ่งเป็นแหล่งให้กำเนิดต้นน้ำลำธารด้วย ในมหาวาณิชชาดก^{๒๗} สอนให้เห็นถึงความกตัญญูต่อต้นไม้ที่ให้คุณทั้งน้ำ ทั้งอาหาร ที่อยู่อาศัย ทรัพย์สินเงินทอง เรื่องมีดังนี้

มีพ่อค้าจากแคว้นต่างๆ มาประชุมกันที่กรุงพาราณสี พวกเขาได้แต่งตั้งพ่อค้าที่มีปัญญาดีคนหนึ่งให้เป็นหัวหน้า พวกเขานำทรัพย์กลับ พ่อค้าเหล่านั้นมาถึงถิ่นกันดารที่มีภิกษาน้อย ไม่มีน้ำ ได้พบต้นไทรใหญ่ มีร่มเงาเย็นสบาย นำรีนมัย ก็พ่อค้าเหล่านั้นพากันนั่งที่ร่มเงาต้นไทรนั้นนั่นเอง พวกเขาที่เป็นคนโง่ถูกโมหะครอบงำ คิดเห็นพ้องกันว่า ต้นไม้ต้นนี้สดชื่น รวกับมีน้ำซับซึมอยู่ ขอเชิญพวกเราเหล่าพ่อค้าพากันตัดกิ่งด้านตะวันออกเถิด ก็กิ่งไม้นั้นพอถูกตัดแล้วก็หล่นน้ำใส ไม่ขุ่น พ่อค้าเหล่านั้นพากันอาบและดื่มกินตามที่ต้องการ ณ กิ่งไม้นั้น ต่อมาพวกเขาที่เป็นคนโง่ถูกโมหะครอบงำพากันตัดกิ่งต้นไม้จนหมด ได้ ทรัพย์สินเงินทองและบริวารเป็นอันมากแล้วพากันโค่นต้นไม้ เว้นแต่หัวหน้าพ่อค้าเท่านั้นที่คอยห้ามแต่พวกเขาไม่ฟัง จึงถูกพญานาคฆ่าเหวี่ยงไถ่แต่นายกองเกรียนเท่านั้น”^{๒๘} มหาวาณิชชาดก สอนให้เห็นถึงความกตัญญูต่อสิ่งของคือต้นไม้ที่ให้คุณทั้งน้ำ ทั้งอาหาร ที่อยู่อาศัย ทรัพย์สินเงินทองมากมาย แต่เมื่อพ่อค้าเกิดความโลภขึ้นมาก็หักโค่นต้นไม้ นั่น ผลที่พวกเขาได้รับคือความตาย

แนวทางแก้ไขปัญหาวิกฤตการณ์ของทรัพยากรน้ำ อันได้แก่ ปัญหาน้ำเน่าเสีย ปัญหาการขาดแคลนน้ำในช่วงฤดูแล้ง ปัญหาน้ำท่วมในช่วงฤดูฝน ควรการแก้ไขที่ต้นเหตุของปัญหา นั่นก็คือ การปลูกฝังจิตสำนึก หรือค่านิยมเรื่องความกตัญญูต่องานต่อแหล่งน้ำ ในทางพระพุทธศาสนา นำเอามิตีความเชื่อทางด้านจิตใจว่าแหล่งน้ำ ต้นไม้มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทวดาอารักษ์อาศัย การได้อุปโภคบริโภคน้ำที่ใสสะอาดเนื่องมาจากผู้คนช่วยกันรักษา และตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรน้ำว่าเป็นเหมือนแม่ที่ให้ชีวิตแก่เรา ฉะนั้นเราไม่ควรทำร้ายแม่ที่ให้ชีวิตเราด้วยการทิ้งสิ่งปฏิกูลลงในแหล่งน้ำ ไม่ตัดไม้ทำลายป่าเพื่อให้มีแหล่งต้นน้ำลำธารทำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ไม่ขาดแคลนในฤดูแล้ง และ

^{๒๕} วิ.ม. (ไทย) ๒/๖๕๓/๗๓๓.

^{๒๖} พระสิริมังคลาจารย์, **มังคลัตถทีปนี (แปล) เล่ม ๒**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๒๙๓.

^{๒๗} ชุ.ชา.ปภินณก. (ไทย) ๒๗/๑๙๖/๔๕๔.

^{๒๘} ชุ.ชา.ปภินณก. (ไทย) ๒๗/๑๙๖/๔๕๔.

ป่าไม้ยังช่วยซับน้ำฝนไม่ให้เกิดน้ำท่วมไหลหลากในช่วงฤดูฝน การไม่ตัดไม้ทำลายป่าต้นน้ำก็เป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูต่อแม่น้ำด้วย

ความกตัญญูต่อแหล่งน้ำ ตามวิธีการดังกล่าว ตอบเป้าหมายของการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา ครบทั้ง ข้อที่ ๑) เพื่อแก้ไขปัญหาการทำลายทรัพยากรน้ำและปัญหาการจัดการทรัพยากรน้ำ ๒) เพื่อสร้างจิตสำนึกในการจัดการทรัพยากรน้ำ ๓) เพื่อป้องกันปัญหาการทำลายทรัพยากรน้ำ และ ๔) เพื่อรักษาความสมบูรณ์ของทรัพยากรน้ำให้คงอยู่ต่อไป

๒. การปลูกป่าได้บุญกุศล

พระพุทธศาสนามีคำสอนให้คนรักษาป่าไม้อันเป็นแหล่งกำเนิดต้นน้ำ เรื่องการปลูกป่าจะได้กุศลแรง เรื่องมีอยู่ว่าเทวดาคนหนึ่งได้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า จะมีวิธีการให้ได้บุญตลอดกาลทุกเมื่อได้อย่างไร ใน วนโรปสูตร ว่าด้วยการปลูกป่าพระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญว่าการกระทำที่เป็นกุศลเนื่องด้วย มี ๖ ประการ คือ “ชนเหล่าใดปลูกสวนอันนารัณมย์ ปลูกป่า สร้างสะพาน ขุดสระน้ำ บ่อน้ำ และให้ที่พักอาศัย บุญย่อมเจริญแก่ชนเหล่านั้น ทั้งกลางวันและกลางคืนตลอดกาลทุกเมื่อ ชนเหล่านั้นดำรงอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีลแล้ว ย่อมไปสู่สวรรค์อย่างแน่นอน”^{๒๙} พระสูตรนี้แสดงให้เห็นถึงหน้าที่ของชาวพุทธว่าควรรักษาป่า ปลูกป่า เพราะจะได้เกิดบุญกุศล และยังเป็นแหล่งกำเนิดต้นน้ำลำธารอีกด้วย

การปลูกป่าได้บุญกุศล ตอบเป้าหมายของการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา ครบทั้ง ข้อที่ ๑) เพื่อแก้ไขปัญหาการทำลายทรัพยากรน้ำและปัญหาการจัดการทรัพยากรน้ำ ๒) เพื่อสร้างจิตสำนึกในการจัดการทรัพยากรน้ำ ๓) เพื่อป้องกันปัญหาการทำลายทรัพยากรน้ำ และ ๔) เพื่อรักษาความสมบูรณ์ของทรัพยากรน้ำให้คงอยู่ต่อไป

๓. วิธีการจัดการน้ำตามหลักสังคหวัตถุ ๔

หลักสังคหวัตถุ ๔ สอนให้เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กันด้วยการให้วัตถุเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้คนซึ่งกันและกัน ดังนี้

ทาน คือการให้ การให้น้ำเป็นการให้ทานที่มีอานิสงส์มาก ถือได้ว่าได้บุญเป็นมหาเศรษฐี เพราะเป็นผู้มีน้ำใจ เพราะให้น้ำเปรียบเหมือนกับให้ชีวิต เกษตรกรจะมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีก็อาศัยแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ตลอดทั้งปี ในยามที่เกิดเหตุการณ์ขาดแคลนน้ำ คนที่มีพื้นที่การเกษตรอยู่ต้นน้ำต้องรู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่มายังคนที่อาศัยอยู่ปลายน้ำไม่กักเก็บน้ำไว้ใช้เองจนหมด หากคนที่อยู่ต้นน้ำแบ่งปันให้น้ำเป็นทานแก่คนปลายน้ำแล้ว ย่อมเกิดความรักใคร่ต่อกัน

ปิยวาจา หากมีเรื่องอะไรที่จะก่อให้เกิดความขัดแย้งกันก็ควรให้ปิยวาจาในการเจรจาต่อรองเพื่อแก้ไขปัญหที่อาจจะเกิดขึ้นให้คลี่คลายไปได้โดยง่าย

อัตถจริยา คือการร่วมแรงกันเสียสละตนเองในการบำเพ็ญประโยชน์ต่อส่วนรวม เช่น การขุดลอก ทำความสะอาด ซ่อมแซมเหมืองฝายต่างๆ จะต้องอาศัยการเสียสละประโยชน์ส่วนตนเพื่อส่วนรวมงานจึงจะสามารถสำเร็จลุล่วงไปได้

^{๒๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๗/๖๑.

สมานัตตตา คือมีความเสมอต้นเสมอปลาย การมีความเสมอต้นเสมอปลายแสดงถึงการอยู่ร่วมกันอย่างจริงใจไม่แสวงแสลงทำดีต่อกัน

การจัดการทรัพยากรน้ำด้วยหลักสังคหวัตถุ ๔ ช่วยยึดเหนี่ยวจิตใจคนในชุมชนให้ใช้น้ำร่วมกันได้อย่างเป็นสุข ดังพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงการระงับความทะเลาะของหมู่พระญาติ พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถาเพื่อห้ามการทะเลาะกันระหว่างพระญาติฝ่ายศากยะและโกลิยะที่ทะเลาะกันเพราะแย่งน้ำทำนา

เรื่องมีอยู่ว่า พวกเจ้าศากยะและพวกเจ้าโกลิยะได้กันแม่น้ำโรหิณีด้วยทำนบอันเดียวกัน ในระหว่างนครกบิลพัสดุ์กับนครโกลิยะแต่เมื่อถึงฤดูแล้งน้ำแห้งไม่เพียงพอต่อการทำนาทำให้ข้าวกล้าเหี่ยว จนเกิดการแย่งน้ำกันขึ้นมา จากคนงานทะเลาะกันจนปลายปลายไปถึงพระราชาจะทำสงครามสู้รบกันเพื่อแย่งน้ำ พระพุทธเจ้าทรงทราบเหตุการณ์แล้วทรงตรัสห้ามญาติทั้งสองฝ่ายไม่ให้สู้รบกันเพราะแย่งน้ำ โดยพระพุทธองค์ถามว่าน้ำมีราคาเท่าไรควรหรือที่จะเอาชีวิตของกษัตริย์มาแลกกับน้ำ ทำให้พวกพระญาติคิดได้และเลิกสู้รบกัน หันมาค้ำค้ำกัน^{๓๐}

จากเรื่องราวที่ยกมานี้ เป็นตัวอย่างการจัดการทรัพยากรน้ำและแจกจ่ายให้ผู้ต้องการอย่างเพียงพอและถ้วนหน้า ด้วยการเจรจาถึงข้อดีข้อเสียในการทะเลาะวิวาทกัน เมื่อพระพุทธองค์ให้สติแก่เหล่าพระญาติว่าชีวิตคนมีค่ามากกว่าน้ำ เราจะมาสู้รบฆ่ากันเพราะแย่งน้ำย่อมไม่คุ้มค่า ด้วยเหตุนี้เหล่าพระญาติต่างแบ่งปันน้ำในการทำนาได้อย่างลงตัวทั้งสองฝ่าย และชาวเมืองทั้งของนครก็อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขไม่เกิดเหตุการณ์แย่งน้ำกันอีกต่อไป

หลักสังคหวัตถุ ๔ ตอบเป้าหมายของการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา ครบทั้ง ข้อที่ ๑) เพื่อแก้ไขปัญหาการทำลายทรัพยากรน้ำและปัญหาการจัดการทรัพยากรน้ำ ๒) เพื่อสร้างจิตสำนึกในการจัดการทรัพยากรน้ำ ๓) เพื่อป้องกันปัญหาการทำลายทรัพยากรน้ำ และ ๔) เพื่อรักษาความสมบูรณ์ของทรัพยากรน้ำให้คงอยู่ต่อไป

นอกจากนี้ พระพุทธองค์ทรงมีการจัดการทรัพยากรน้ำโดยกำหนดเป็นพระวินัยให้พระภิกษุสงฆ์ปฏิบัติเพื่อให้พระภิกษุสงฆ์แลดูน่าเลื่อมใสศรัทธาของชาวบ้าน เช่น การไม่ทำความสกปรกแก่แหล่งน้ำ อาบน้ำต้องอาบอย่างสำรวมและใช้น้ำอย่างประหยัด ห้ามภิกษุเทน้ำที่มีสิ่งมีชีวิต ห้ามภิกษุดื่ม น้ำที่มีสิ่งมีชีวิตอยู่ และให้ภิกษุดื่ม น้ำที่กรองแล้ว ดังนี้

๔. การไม่ทำความสกปรกแก่แหล่งน้ำ

การไม่ทำความสกปรกให้แก่แหล่งน้ำ ดังจะเห็นได้จากสิกขาบทที่บัญญัติไว้ว่า

“พึงทำความสำเหนียกว่า เราจักไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงในน้ำ”^{๓๑}

เนื่องจากพวกภิกษุผู้พาศักดิ์ย้ายอุจจาระบ้าง ปัสสาวะบ้าง บ้วนน้ำลายบ้าง ลงในน้ำ พวกชาวบ้านจึงตำหนิ พวกภิกษุได้ยินชาวบ้านตำหนิ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ ทรงดำหนิว่าการกระทำอย่างนี้ทำให้คนไม่เลื่อมใสศรัทธาจึงบัญญัติสิกขาบทข้อนี้ขึ้น เพื่อให้

^{๓๐} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๙๗-๑๙๙/๙๔.

^{๓๑} วิ.ม. (ไทย) ๒/๖๕๓/๗๓๓.

ภิกษุดูแลรักษาแหล่งน้ำให้ใสสะอาด ป้องกันไม่ให้เกิดโรคระบาดในแหล่งน้ำ และได้ชื่อว่าประพฤติตน น้ำเลื่อมใสศรัทธาแก่ชาวบ้านผู้พบเห็น

พระวินัยเรื่องการไม่ทำความสกปรกแก่แหล่งน้ำ ตอบเป้าหมายของการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา ข้อที่ ๑) เพื่อแก้ไขปัญหาการทำลายทรัพยากรน้ำและปัญหาการจัดการทรัพยากรน้ำ ข้อ ๓) เพื่อป้องกันปัญหาการทำลายทรัพยากรน้ำ และ ๔) เพื่อรักษาความสมบูรณ์ของทรัพยากรน้ำให้คงอยู่ต่อไป

๕. การไม่ขโมยน้ำ ทำลายคันนา และตัดไม้เจ้าป่า

เรื่องการไม่ขโมยน้ำ ทำลายคันนา และตัดไม้เจ้าป่านี้มีเหตุเกิดมาจากพวกภิกษุฉัพพัคคีย์แอบไปขโมยผ้าจากลานตากผ้าของช่างย้อมผ้ามาแล้วอ้างว่าพระพุทธรองค์ได้ทรงบัญญัติเรื่องการห้ามขโมยไว้ในเขตป่าไว้ แต่บัญญัติไว้ว่าห้ามขโมยในบ้าน ทำให้ภิกษุอื่นที่ทราบเรื่องเห็นว่าการขโมยของพวกภิกษุฉัพพัคคีย์จะทำให้ชาวบ้านไม่เลื่อมใสศรัทธา และนำเรื่องนี้ไปกราบทูลถามพระพุทธรองค์ จึงเป็นเหตุให้พระพุทธรองค์บัญญัติสิกขาบทเพิ่มเติมเกี่ยวกับการลักทรัพย์ในที่ต่าง ๆ^{๓๒} ซึ่งในปาราชิกสิกขาบทที่ ๒ บทภาษณีย์ มาติกาได้กล่าวถึง บัญญัติเกี่ยวกับน้ำ ไว้ดังนี้

ที่ชื่อว่า น้ำ ได้แก่ น้ำที่อยู่ในภาชนะ ชั่งอยู่ในสระโบกขรณี หรือในบ่อ ภิกษุมิไถยจิต จับต้อง ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้เหว ต้องอาบัติถุลลัจจัยทำให้เคลื่อนที่ ต้องอาบัติปาราชิก ภิกษุมิไถยจิต หย่อนภาชนะของตนลงไปถูกต้องน้ำ มีราคา ๕ มาสกหรือเกินกว่า ๕ มาสก ต้องอาบัติทุกกฏ ทำให้เหว ต้องอาบัติถุลลัจจัย ทำให้น้ำไหล เข้าไปในภาชนะของตน ต้องอาบัติปาราชิก ภิกษุทำลายคันนา ต้องอาบัติทุกกฏ ทำลายคันนาทำน้ำให้ไหลออกไป มีราคา ๕ มาสกหรือเกินกว่า ๕ มาสก ต้องอาบัติปาราชิก ทำให้น้ำไหลออกไปมีราคาเกิน กว่า ๑ มาสก หรือน้อยกว่า ๕ มาสก ต้องอาบัติถุลลัจจัย ทำให้น้ำไหลออกไป มีราคา ๑ มาสกหรือหย่อนกว่า ๑ มาสก ต้องอาบัติทุกกฏ^{๓๓}

จากนัยนี้แสดงถึงวิธีการจัดการทรัพยากรน้ำที่ห้ามภิกษุขโมยน้ำและทำลายคันนา อีกทั้งยังมีพระวินัยเกี่ยวกับต้นไม้ที่เป็นไม้เจ้าป่าด้วย เพราะการจัดการทรัพยากรน้ำต้องอิงอาศัยการจัดการทรัพยากรที่เป็นแหล่งกำเนิดนั่นก็คือป่าไม้ ดังข้อความในปาราชิกสิกขาบทที่ ๒ บทภาษณีย์ เรื่องต้นไม้เจ้าป่า ที่กล่าวไว้ว่า

ที่ชื่อว่า ต้นไม้เจ้าป่า ได้แก่ ต้นไม้ที่คนทั้งหลายครอบครอง เป็นต้นไม้ใช้สอยได้ ภิกษุมิไถยจิต ตัด ต้องอาบัติทุกกฏ ทุกๆ ครั้งที่ฟันต้นไม้ เมื่อฟันอีกครั้งเดียว ต้นไม้จะขาด ต้องอาบัติถุลลัจจัย เมื่อฟันต้นไม้ขาด ต้องอาบัติปาราชิก^{๓๔}

สรุป ข้อห้ามภิกษุขโมยน้ำเข้าภาชนะของตนเอง และทำลายคันนาเป็นวิธีการจัดการน้ำตามหลักพระพุทธศาสนาในภาคการเกษตร การทำลายคันนาจึงเป็นการทำลายระบบน้ำเพื่อการเกษตร เพราะถือได้ว่าเป็นอาชีพหลักของคนในสมัยพุทธกาล และการตัดไม้เจ้าป่าก็เป็นการทำลายแหล่งต้นน้ำลำธารด้วย จึงมีพระวินัยบัญญัติไว้เช่นนี้

^{๓๒}วิ.มหา. (ไทย) ๑/๙๐/๗๙.

^{๓๓}วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๐๘/๘๙.

^{๓๔}วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๑๐/๘๙-๙๐.

พระวินัยเรื่องนี้ ตอบเป้าหมายของการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา ข้อที่ ๑) เพื่อแก้ไขปัญหาการทำลายทรัพยากรน้ำและปัญหาการจัดการทรัพยากรน้ำ ข้อ ๓) เพื่อป้องกันปัญหาการทำลายทรัพยากรน้ำ และ ๔) เพื่อรักษาความสมบูรณ์ของทรัพยากรน้ำให้คงอยู่ต่อไป

๖. การไม่เทน้ำที่มีสิ่งมีชีวิต ไม่ต้อนน้ำที่มีสิ่งมีชีวิตอยู่ และต้อนน้ำที่กรองแล้ว

พระพุทธองค์ทรงสอนไม่ให้เบียดเบียนสัตว์น้ำ มีพระบัญญัติห้ามมิให้เทน้ำที่มีสิ่งมีชีวิต เนื่องจากพวกภิกษุชาวเมืองอาฬวีกำลังช่วยกันก่อสร้าง รุ้อยู่ที่น้ำมีสิ่งมีชีวิต รดหญ้าบ้าง ดินบ้าง ใช้ให้รดหญ้าบ้าง ดินบ้าง บรรดาภิกษุผู้มักน้อยจึงตำหนิพวกภิกษุชาวเมืองอาฬวียุติประการต่าง ๆ แล้วจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ ทรงประชุมสงฆ์บัญญัติสิกขาบท “ก็ ภิกษุใดรู้ยู่ ว่าน้ำมีสิ่งมีชีวิต รด หรือใช้ให้รดหญ้าหรือดินต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๓๕} สิกขาบทข้อนี้สอนให้ภิกษุพิจารณาก่อนกระทำการเทสิ่งมีชีวิตที่อยู่ในน้ำล้วนแต่เป็นการทำบาปด้วยการฆ่าสัตว์ให้ตาย เป็นการขาดความเมตตากรุณาต่อสัตว์ที่อยู่ในน้ำ และทำให้ชาวบ้านติเตียนด้วย

นอกจากนี้ สิกขาบทนี้ มุ่งรักษาชีวิตของสัตว์ที่อยู่ในน้ำไม่ให้ถูกฆ่าและยังช่วยรักษาความสมดุลทางธรรมชาติด้วยเพราะสัตว์น้ำบางจำพวกเป็นห่วงโซ่อาหารของกันและกัน ช่วยรักษาสภาพของน้ำให้อยู่ในภาวะเหมาะสม^{๓๖}

ส่วนการบริโภคน้ำพระพุทธองค์มีบทบัญญัติต่างๆ เพิ่มเติม เช่น ห้ามมิให้ต้อนน้ำที่มีสิ่งมีชีวิตอยู่ และให้ภิกษุต้อนน้ำที่กรองแล้ว ดังนี้

ในสัปตปาณสิกขาบท ว่าด้วยการบริโภคน้ำที่มีสัตว์มีชีวิต กล่าวว่า สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์รู้ยู่ที่น้ำมีสัตว์มีชีวิต แต่ก็ยังบริโภค บรรดาภิกษุผู้มักน้อย ฯลฯ พวกเขาดำหนิ ครั้นภิกษุทั้งหลายตำหนิพวกภิกษุฉัพพัคคีย์โดยประการต่าง ๆ แล้วจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ ทรงประชุมสงฆ์บัญญัติสิกขาบท “ก็ ภิกษุใดรู้ยู่ที่น้ำมีสัตว์มีชีวิตก็ยังไม่บริโภค ต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๓๗}

สิกขาบทข้อนี้ผู้วิจัยเห็นว่าสิ่งมีชีวิตที่อยู่ในน้ำ เช่น ลูกน้ำ ลูกอ๊อด กุ้งฝอย หรือสัตว์ตัวเล็กๆ ก็ตาม ล้วนแต่เป็นสิ่งมีชีวิต พระภิกษุเป็นผู้ที่เว้นขาดจากการทำปาณาติบาต จึงไม่ควรต้อนน้ำที่มีสัตว์มีชีวิตอยู่เพราะถือว่าเป็นการฆ่าสัตว์ เป็นการทำบาปและชาวบ้านต่างตำหนิติเตียน

ส่วนเรื่องผ้ากรองน้ำ ปรากฏในขุททกวัตถุ มีความว่า สมัยนั้น น้ำในระหว่างทางเป็นอกัปปิยะ (น้ำขุ่นไม่ควรดื่ม) ผ้ากรองก็ไม่มีภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบพระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผ้ากรองน้ำ”^{๓๘}

^{๓๕} วิ.มท. (ไทย) ๒/๑๔๐/๓๑๓-๓๑๕.

^{๓๖} ประพันธ์ ศุภษร, พระวินัยกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม, [ออนไลน์], แหล่งที่มา :

'http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=1166&articlegroup_id=252
[๑๖ พ.ย. ๒๕๕๖].

^{๓๗} วิ.มท. (ไทย) ๒/๓๘๘/๕๐๔.

^{๓๘} วิ.จุ. (ไทย) ๗/๒๕๘-๒๕๙/๓๑-๓๒.

ต่อมาท่อนผ้าไม่พอ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผ้ากรองมีรูปคล้ายทัพพี” ผ้าไม่พอ ภิกษุทั้งหลาย จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตกระบอกกรองน้ำ”^{๓๙}

ต่อมาได้เพิ่มบัญญัติกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้เดินทางไกลเมื่อถูกเขา อ้อนวอน ขอผ้ากรองน้ำจะไม่ให้ไม่ได้ รูปใดไม่ให้ ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่มีผ้ากรองน้ำ ไม่พึงเดินทางไกล รูปใดเดินทาง ต้องอาบัติทุกกฏ ถ้าไม่มีผ้ากรองน้ำหรือกระบอกกรองน้ำ แม้มุมน้ำดื่มก็ควรอธิษฐานใช้กรองดื่มได้”^{๔๐}

ต่อมาเมื่อผ้ากรองน้ำไม่พอ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผ้ากรองน้ำมีขอบ” ต่อมาผ้านั้นก็ไม่พอ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ลาดผ้าลงบนน้ำ”^{๔๑}

พระวินัยเรื่องผ้ากรองน้ำเพื่อประโยชน์ต่อสุขภาพอนามัยของภิกษุโดยตรง เพื่อให้ภิกษุ ดื่มน้ำสะอาด เนื่องจากน้ำสะอาดเป็นสิ่งจำเป็นต่อร่างกาย ทั้งในการดับกระหาย และการรักษาโรค ส่วนน้ำขุ่นที่สกปรก อาจจะมีเชื้อโรค สัตว์เล็กๆ หรือ ขยะปลอมปน เมื่อดื่มน้ำสกปรกเข้าไปย่อมเกิด ความเจ็บป่วยด้วยโรคภัยต่างๆได้ อีกทั้งยังสอนให้ภิกษุพิจารณาน้ำก่อนดื่ม ว่าน้ำที่กำลังจะดื่มสะอาด พอและสมควรดื่มได้หรือไม่ซึ่งถือว่าเป็นการสอนให้ดื่มน้ำอย่างมีสติไปด้วย

พระวินัยการไม่เหน้าที่มีสิ่งมีชีวิต ไม่ดื่มน้ำที่มีสิ่งมีชีวิตอยู่ และดื่มน้ำที่กรองแล้ว ตอบ เป้าหมายของการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา ครบทั้ง ข้อที่ ๑) เพื่อแก้ไขปัญหาการทำลายทรัพยากรน้ำและปัญหาการจัดการทรัพยากรน้ำ ๒) เพื่อสร้างจิตสำนึกในการจัดการทรัพยากรน้ำ ๓) เพื่อป้องกันปัญหาการทำลายทรัพยากรน้ำ และ ๔) เพื่อรักษาความสมบูรณ์ของทรัพยากรน้ำ ให้คงอยู่ต่อไป

อีกทั้ง ศาสนาพุทธมีพิธีกรรมหลากหลายแนวทางการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมตามหลักพุทธศาสนา จึงเป็นการประยุกต์ใช้พิธีกรรมต่างๆ เพื่อมีผลต่อจิตใจ หรือเป็นการสร้างจิตใจ หรือเป็นการสร้างจิตสำนึก ถ้าจะกล่าวถึงการบวชป่าไม่ได้มีความหมายเพียงแค่การประกอบพิธีกรรม หรือเพียงการนำผ้าเหลืองไปห่อต้นไม้เท่านั้น แต่กิจกรรมการบวชป่าจะเป็นสื่อและสัญลักษณ์ที่แสดงถึงความผูกพันระหว่างคนกับต้นไม้และสัตว์ป่า ซึ่งจะมีผลดีต่อระบบนิเวศ วิถีชุมชน ท้องถิ่น และประชาชน พิธีบวชต้นไม้เป็นแนวทางการอนุรักษ์ป่าที่เกิดจากการประยุกต์พิธีกรรมทางพุทธศาสนา^{๔๒} การจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนาโดยใช้ศาสนพิธีเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำและเป็นขวัญและกำลังใจให้แก่ชาวบ้าน เช่น พิธีบวชป่า พิธีสืบทอดแม่น้ำ เทศนาปลาช่อน การพรมน้ำมนต์ การกรวดน้ำ ดังนี้

^{๓๙}วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๕๘-๒๕๙/๓๑-๓๒.

^{๔๐}วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๕๘-๒๕๙/๓๑-๓๒.

^{๔๑}วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๕๘-๒๕๙/๓๑-๓๒.

^{๔๒}พระสมบุรณ์ ปุณณปัญโญ (พุ่มจันทร์), เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

๗. พิธีบวชป่า

พิธีบวชต้นไม้ ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงพิธีกรรมเจริญพระพุทธมนต์ให้ต้นไม้ในครั้งพุทธกาล ซึ่งวัตถุประสงค์ของการทำพิธีดังกล่าว เพื่อให้ป่าต้นน้ำลำธารรอดพ้นจากการถูกตัดฟัน ถือเป็นกุศโลบายยับยั้งการลักลอบตัดไม้ บริเวณป่าต้นน้ำ และเพื่อความเป็นสิริมงคลกับต้นไม้ที่ถูกบวช และต้นไม้บริเวณใกล้เคียง^{๔๓} พิธีกรรมการบวชป่าได้ถูกประยุกต์ กำหนดสร้างขึ้นเป็นสัญลักษณ์และความหมายจากความเชื่อของชุมชนในภาคเหนือ โดยมีเป้าหมายเพื่อปลูกจิตสำนึกของคนในชุมชน สะท้อนให้เห็นถึงความผูกพันและการเคารพซึ่งกันและกัน ระหว่างคนกับต้นไม้ โดยส่วนใหญ่ต้นไม้ที่ได้รับการบวชแล้ว มักได้รับการคุ้มครองรอดพ้นจากการถูกลักลอบตัด การประกอบพิธีกรรมการบวชป่า ได้ดำเนินการมาหลายพื้นที่แต่ละพื้นที่ ก็จะนำไปประยุกต์ใช้ต่างกันแต่ตั้งอยู่บนพื้นฐานที่มีความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ ความเชื่อทางพุทธศาสนา เพื่อให้เกิดจิตสำนึกที่ดีต่อป่าไม้

พิธีการบวชป่าจะเริ่มตั้งแต่การสำรวจต้นไม้ที่มีขนาดใหญ่และเกรงว่าน่าจะถูกลักลอบตัดซึ่งเชื่อกันว่าเป็นพญาไม้ จากนั้นชักชวนชาวบ้านให้ร่วมมือกันจัดเตรียมเครื่องเช่นสังเวจเจ้าป่าเจ้าเขา เครื่องสังเวจจะประกอบด้วย ข้าวเหนียวสุก ๑ ปั้น กล้วยสุก ๑ ลูก หมากคำ พลุใบ ผ้าเหลืองตามจำนวนต้นไม้ ด้ายสายสิญจน์ บาตรน้ำมนต์ และน้ำมันส้มป่อย จากนั้นก็สร้างศาลเพียงตาสำหรับอัญเชิญรุกขเทวดามาคอยปกป้องรักษาต้นไม้ แล้วทำพิธีไหว้พระแม่ธรณี ใช้หมากพลูตามธรรมเนียมทางเหนือ สำหรับการบวชต้นไม้ จะมีผ้าเหลือง (สุดแล้วแต่ว่าจะบวชต้นไม้กี่ต้น) ด้ายสายสิญจน์ บาตรน้ำมนต์และส้มป่อยจากนั้นโยงด้ายสายสิญจน์ไปตามต้นไม้ในบริเวณป่า แล้วโยงมายังสถานที่ทำพิธี ซึ่งจะมีพระพุทธรูปตั้งเป็นประธานมีพระสงฆ์และอาจารย์ (หมอเวทมนตร์) ทำพิธีเชิญเทวดาอารักษ์ ผีป่า ผีเขา (ผีปีกกะโหล่ง) ทำพิธีเช่นสังเวจเทพารักษ์ เจ้าป่าเจ้าเขา ให้รับรู้และให้มาอยู่ในป่าไม้ดูแลต้นไม้ หากมีผู้ใดมาตัดไม้ ทำลายป่า ขอให้ผู้นั้นมีอันเป็นไปต่าง ๆ ซึ่งเป็นเรื่องของหมอเวทมนตร์ที่จะนำมากล่าวเมื่อเสร็จพิธีเช่นสังเวจแล้ว ก็เป็นพิธีสงฆ์ เริ่มจากไหว้พระรัตนตรัย สมาทานศีล อาราธนาพระปริตรพระสงฆ์เจิมต้นไม้ เสร็จแล้วพระสงฆ์ จะห่มผ้าเหลืองให้ต้นไม้ พระสงฆ์เจริญชัยมงคลคาถา จากนั้นประพรมน้ำพระพุทธมนต์ตามต้นไม้ที่บวชไว้ เป็นเสร็จพิธี^{๔๔}

ประโยชน์ที่เกิดจากการบวชป่า มีดังนี้

๑. เป็นการรักษาพันธุ์ไม้ให้แก่ชาวบ้าน เรียกว่า พญาไม้
๒. เป็นการรักษาแหล่งผลิตปัจจัย ๔ ของชุมชน ได้แก่ อาหาร ยารักษาโรค เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย
๓. เป็นการสร้างจิตสำนึกที่ดีแก่คนในชุมชนให้สนใจสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบชุมชน เช่น การสำรวจป่าไม้และแหล่งน้ำในชุมชน ทำให้คนในชุมชนทราบถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีต่อคุณภาพชีวิตของตน

^{๔๓} เสรี พงศ์พิศ, คีนสุรากลึง: ทางเลือกและทัศนะวิจารณ์ว่าด้วยภูมิปัญญาชาวบ้าน, (กรุงเทพมหานคร : เทียนวรรณ, ๒๕๒๙), หน้า ๖๗.

^{๔๔} วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, พิธีบวชต้นไม้, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://th.wikipedia.org/wiki/พิธีบวชต้นไม้> [๑๙ ต.ค.๒๕๕๕].

๔. เป็นการสืบสานแนวคิดในการอนุรักษ์ป่าไม้ให้กับคนรุ่นใหม่ในการที่จะรักษาป่าต้นน้ำให้คงอยู่และรู้จักใช้ประโยชน์จากป่าอย่างคุ้มค่า
๕. สร้างความเชื่อมั่นในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพราะชาวบ้านเกิดความเกรงกลัวไม่กล้าเข้าไปตัดต้นไม้ที่ผ่านพิธีการบวชแล้ว เพราะถือว่าต้นไม้เหล่านั้นเป็นสมบัติของวัด และเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ หากผู้ใดทำลายหรือมีไว้ครอบครองย่อมไม่เป็นมงคลแก่ตัวเองและครอบครัว^{๔๕}

การบวชป่าเป็นการจัดการทรัพยากรน้ำ เพราะป่าไม้เป็นแหล่งกำเนิดต้นน้ำ การจัดการทรัพยากรน้ำ ต้องอิงอาศัยการจัดการป่าไม้ให้มีความอุดมสมบูรณ์ด้วย ด้วยเหตุนี้ พิธีบวชป่าจึงตอบเป้าหมายของการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา ครบทั้ง ข้อที่ ๑) เพื่อแก้ไขปัญหาการทำลายทรัพยากรน้ำและปัญหาการจัดการทรัพยากรน้ำ ๒) เพื่อสร้างจิตสำนึกในการจัดการทรัพยากรน้ำ ๓) เพื่อป้องกันปัญหาการทำลายทรัพยากรน้ำ และ ๔) เพื่อรักษาความสมบูรณ์ของทรัพยากรน้ำให้คงอยู่ต่อไป

๘. พิธีสืบชะตาแม่น้ำ

พิธีสืบชะตาแม่น้ำของภาคเหนือ ช่วงเดือน ๑๒ เหนือ ขึ้น ๖ ค่ำพิธีสืบชะตาแม่น้ำประยุกต์มาจากพิธีสืบชะตาคนและสืบชะตาหมู่บ้าน โดยมีท่อนไม้ ๓ ท่อนมาประกบด้วยกันคล้ายกระโถม ไม้ท่อนแรกเรียกว่าสะพานเงิน-สะพานทอง หรือภาษาพื้นเมืองภาคเหนือเรียกว่า ชั่วเงิน-ชั่วคำ ส่วนไม้ท่อน ๒ ท่อน ท่อนหนึ่งจะมีกิ่งไม้ก้ามปูหรือฉาเล็ก ๆ ตัดเป็นก่าเท่ากับอายุของแม่น้ำ โดยสมมุติอายุของแม่น้ำขึ้นมา มัดติดปลายไม้ สำหรับท่อนสุดท้ายใช้เทียน รูป ดอกไม้ เมี่ยง บุหรี่ผูกติดเมื่อตั้งเป็นสามขา จะปล่อยด้านสีขาวห้อยลงมาจากจุดที่ไม้สามท่อนผูกรวมกันทางด้านบน เพื่อโยงไปหาสิ่งที่เราต้องการสืบชะตา ซึ่งมีคุณค่าและความหมายต่อชาวบ้าน^{๔๖}

ก่อนทำพิธีสืบชะตาแม่น้ำ ชาวบ้านจะร่วมแรงร่วมใจกัน ขุดลอกลำคลองและแหล่งน้ำ โดยใช้เครื่องมือเครื่องมือน้ำบ้าน เครื่องสืบชะตาประกอบด้วย กระโถมไม้สามขา ท่อนแสด เรียกว่าสะพานเงิน สะพานทอง อีกท่อนหนึ่ง จะผูกติดด้วยไม้ค้ำท่อนเล็ก ๆ จำนวนพอประมาณแต่ลงท้ายด้วยเลข ๙ เครื่องประกอบอื่น ๆ ได้แก่กระบอกน้ำ หน่อกล้วย อ้อย ลูกมะพร้าว หม้อเงิน หม้อทอง เทียนธูป เมี่ยง บุหรี่ หมากพลู ข้าวตอกดอกไม้รวมกันในถัง บทสวดที่ใช้ในการสืบชะตาแม่น้ำ คือบทสืบชะตาหลวง อินทชาตา, ชินบัญชร อัญมณีสสและธรรมสาโลวการสูตร ในวันกระทำพิธีจะมีการบวงสรวงเทวดา เพื่อเป็นการขอมาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกปักรักษาแม่น้ำ^{๔๗}

^{๔๕} เกษริน สุขตัว, เล่มเดียวกัน, หน้า ๘๔.

^{๔๖} ขวัญฟ้า ศรีประพันธ์, เล่มเดียวกัน หน้า ๓๙.

^{๔๗} ประเพณีไทยดอทคอม, พิธีสืบชะตาแม่น้ำ, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา :

<http://www.prapayneethai.com/th/rite/north/view.asp?id=0299> [๒๐ ต.ค.๒๕๕๕].

พิธีสืบทอดแม่น้ำ ยังคงทำสืบเนื่องมาตลอดจนถึงปัจจุบันนี้ และมีผู้นำไปเป็นแบบอย่างปฏิบัติอย่างกว้างขวางในหลายพื้นที่ ในทางพระพุทธศาสนาถือว่า ถ้าพระสงฆ์มีจริยธรรมดี (ศีล) มีความเป็นผู้นำทางจิตใต้ (สมาธิ) และมีความรู้ (ปัญญา) แล้ว ย่อมมีอิทธิพลถึงระบบธรรมชาติทั้งหมด ด้วยเหตุนี้หากฝนไม่ตกหรือเกิดไฟไหม้ ก็จะนิมนต์พระสงฆ์ไปเจริญพระพุทธรูป ถ้านพระภิกษุสงฆ์ทรงคุณธรรมครบทั้งศีล สมาธิ ปัญญา เชื่อว่าสามารถกลับร้ายกลายเป็นดีได้ด้วยอำนาจพระพุทธรูป^{๔๘}

การสืบทอดแม่น้ำมีความสำคัญ คือ ก่อให้เกิดความร่วมมือ ความสามัคคีและช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในชุมชน ทำให้เกิดความเลื่อมใส เคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกป้องรักษาแม่น้ำและเกิดความรักหวงแหนและสำนึกในการดูแลรักษาแม่น้ำ ตลอดจนถึงน้ำลำธาร

พิธีสืบทอดแม่น้ำ ตอบเป้าหมายของการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา ครบทั้ง ข้อที่ ๑) เพื่อแก้ไขปัญหาการทำลายทรัพยากรน้ำและปัญหาการจัดการทรัพยากรน้ำ ๒) เพื่อสร้างจิตสำนึกในการจัดการทรัพยากรน้ำ ๓) เพื่อป้องกันปัญหาการทำลายทรัพยากรน้ำ และ ๔) เพื่อรักษาความสมบูรณ์ของทรัพยากรน้ำให้คงอยู่ต่อไป

๔) การเทศกรรมเรื่องคาถาปลาช่อน

การเทศกรรมเรื่องคาถาปลาช่อน เป็นพระธรรมเทศนาพื้นเมืองเหนือ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “มัจฉาราชปลาช่อน” หรือ “ธรรมพระยาปลาช่อน” ตามคติธรรมเชื่อว่าเป็นธรรมที่ใช้เทศนาให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล การฟังธรรมปลาช่อนจะเกิดขึ้นเกิดเหตุการณ์ฝนแล้ง การทำไร่นาไม่ได้ผล ผู้คนในบริเวณลุ่มน้ำได้มีการจัดการแห่ปลาช่อนตามลุ่มน้ำจากปลายน้ำสู่ต้นน้ำโดยมีการส่งต่อๆ กันไปเป็นทอด ๆ เมื่อถึงบริเวณต้นน้ำแล้วก็จะมีการทำพิธี “เทศนาธรรมปลาช่อน” เพื่อเป็นการให้สติเตือนใจให้ผู้คนได้รักษาป่ารักษาน้ำ ซึ่ง ธรรมปลาช่อนนี้มีเรื่องเล่ามาช้านานว่า ในดินแดนแห่งหนึ่งได้เกิดภัยแห้งแล้งอย่างหนักทุกขยากลำบากเป็นอย่างยิ่งแม่น้ำลำธารแห้งขอดจนนก กา อีแร้งบินลงมาจิกกินหอย ปู ปลาในแม่น้ำลำธารที่แห้งขอด นอกจากนี้ยังทำให้นาข้าวในไร่นาได้แห้งตายไปด้วย พระยาปลาช่อนผู้มีใจอันเป็นกุศลซึ่งหมายถึงพระโพธิสัตว์ได้แสดงปาฏิหาริย์ ดลบันดาลให้มีฝนฟ้าตกลงมาโปรดสรรพสิ่งทั้งหลายทั้งปวงซึ่งหมายถึงการสั่งสอนให้มนุษย์ทุกผู้ทุกคนมีใจรักในหมู่ญาติพี่น้องของตนเมื่อญาติพี่น้องมีทุกข์ก็ต้องช่วยเหลือเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน^{๔๙}

สถานที่ประกอบพิธีจะต้องเป็นต้นน้ำลำธาร บริเวณที่แม่น้ำไหลมาบรรจบกัน สระใหญ่ประจำหมู่บ้านหรือประจำวัด โดยขัตรีวราชวัติและโยงสายสิญจน์รอบบริเวณพิธีหรือรอบสระ อาจารย์ผู้ประกอบพิธีจะทำพิธีขึ้นท้าวทั้งสี่ กล่าวบูชาและถวายข้าวแด่พระอุปคุต ทำพิธีบูชาพระปชุนนะ เทวดา หลังจากบูชาพระรัตนตรัยรับศีลและอาราธนาพระประริตร พระสงฆ์กล่าวชุมนุมเทวดา จากนั้นพระสงฆ์เจริญพระพุทธรูป ต่อด้วยคาถาขอฝนชาวบ้านสรงน้ำพระฝนแสนห่า ซึ่งจะมีถึงปลาช่อนรองรับน้ำจากพระฝนแสนห่าอีกทีแล้วปล่อยปลาลงสระ เมื่อเทศนาปลาช่อนจบแล้วชาวบ้าน

^{๔๘} ขวัญฟ้า ศรีประพันธ์, เล่มเดียวกัน หน้า ๔๐.

^{๔๙} โอเคนั้น, ตามไปฟัง “ธรรมปลาช่อน”, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา :

<http://www.oknation.net/blog/dearntemdoung/2009/10/18/entry-1> [๒๐ต.ค.๒๕๕๕].

ถวายจตุปัจจัยแด่พระสงฆ์ พระสงฆ์อนุโมทนา หลังจากนั้นถวายอาหารเพลและเลี้ยงอาหารแก่ผู้มาร่วมงานเป็นการสิ้นสุดพิธี^{๕๐}

พิธีกรรมความเชื่อการเทศนาธรรมปลาช่อนถือว่าเป็นกุศโลบายอย่างหนึ่งที่จะทำให้ผู้คนในลุ่มน้ำเดียวกันได้เห็นความสำคัญของการดูแลทรัพยากรธรรมชาติซึ่งต้องอาศัยเครื่องมืออย่างใดอย่างหนึ่งในการสร้างความสัมพันธ์เพื่อให้เกิดการจัดการอย่างมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ทำให้คนเกิดจิตสำนึกต่อคุณค่าของทรัพยากรน้ำว่า หากปีใดขาดฝนก็จะส่งผลกระทบต่อเกษตรกรรมและการดำรงชีวิต การเทศนาปลาช่อนก็เพื่อเป็นกุศโลบายให้คนมีจิตสำนึกรักษาป่าไม้อันเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารและดูแลรักษาทรัพยากรน้ำไม่ให้เน่าเสีย อีกทั้งยังช่วยให้มีเมตตาต่อสัตว์น้ำเพื่อเป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำต่อไปได้อีกด้วย

เทศนาปลาช่อน ตอบเป้าหมายของการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา ครบทั้ง ข้อที่ ๑) เพื่อแก้ไขปัญหการทำลายทรัพยากรน้ำและปัญหาการจัดการทรัพยากรน้ำ ๒) เพื่อสร้างจิตสำนึกในการจัดการทรัพยากรน้ำ ๓) เพื่อป้องกันปัญหการทำลายทรัพยากรน้ำ และ ๔) เพื่อรักษาความสมบูรณ์ของทรัพยากรน้ำให้คงอยู่ต่อไป

๑๐) การพรมน้ำมนต์

“การพรมน้ำมนต์” เป็นความสำคัญของน้ำด้านความเชื่อทางจิตใจที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ในสมัยพุทธกาล พบว่า เมื่อครั้งเกิดอหิวาตกโรค ระบาดที่เมืองเวสาลี ในช่วงเวลานั้นเกิดภัยแล้ง พืชผลทางการเกษตรเกิดความเสียหายหนัก ผู้คนอดอยาก และล้มตายเป็นจำนวนมาก ชาวเมืองเวสาลีนำซากศพเหล่านั้นไปทิ้งไว้นอกเมือง พวกอมนุษย์ทั้งหลายหนีกลิ่นเหม็นของศพจึงพากันย้ายเข้ามาในเมืองทำให้เกิดโรคอหิวาตกโรคระบาดขึ้น ผู้คนในเมืองยิ่งล้มตายมากขึ้นไปอีก ชาวเมืองเวสาลีช่วยกันค้นหาสาเหตุของทุพภิกขภัยครั้งนี้ เมื่อตรวจสอบความตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรมของพระราชาก็ปรากฏว่าพระองค์ทรงมีศีลธรรมครบถ้วน พระราชาจึงไปกราบบังคมทูลเชิญเสด็จพระพุทธองค์มาโปรดชาวเมืองเวสาลี เมื่อพระพุทธองค์เสด็จไปถึงเมืองเวสาลี ก็เกิดฝนตกหนัก เรียกว่า “ฝนโบกขรพรรษ” เป็นฝนพิเศษ เพราะผู้ใดต้องการจะเปียกฝน ก็เปียก ผู้ใดไม่ต้องการเปียก ก็จะไม่เปียก ฝนตกหนักจนเกิดน้ำท่วมใหญ่แล้วน้ำพัดพาเอาซากศพเหล่านั้นลงไปแม่น้ำคงคาจนหมดสิ้น ทำให้แผ่นดินสะอาดบริสุทธิ์ขึ้นอีกครั้ง

ต่อมาพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับยืนอยู่ที่ประตูพระนคร ตรัสเรียกพระอานนท์มาแล้วตรัสสอน “รัตนสูตร” แก่พระอานนท์ ที่เรียกพระสูตรนี้ว่า “รัตนะ” เพราะหมายถึง พระรัตนตรัย คือ พุทธรัตนะ ธรรมรัตนะ และสังฆรัตนะ แล้วโปรดให้ทำน้ำพระพุทธมนต์ประพรมไปทั่วเมือง ในพระไตรปิฎกกล่าวไว้ว่า เพื่อกำจัดอุปัทวเหล่านั้น ที่ประตูพระนครเวสาลี สวดอยู่เพื่อป้องกัน ใช้บาตรของพระผู้มีพระภาคเจ้าตักน้ำ เทียวประพรมอยู่ทั่วพระนคร พวกอมนุษย์ทั้งหลายที่อาศัยกองหยากเยื่อ และประเทศแห่งผาเรือน เป็นต้น ซึ่งยังไม่หนีไปในกาลก่อน ก็พากันหนีไปทางประตูทั้ง ๔ เมื่อพวกอมนุษย์ไปกันแล้ว โรคของมนุษย์ทั้งหลายก็สงบ

^{๕๐} ขวัญฟ้า ศรีประพันธ์, “ความคิดทางปรัชญาในพิธีกรรมข้าวของล้านนา”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย เชียงใหม่, ๒๕๔๔), หน้า ๕๔.

จุดประสงค์ของการสวดรัตนสูตร เพื่อขจัดภัยพิบัติ ๓ ประการ คือ ๑. พุภิกขภัย คือ ภัยจาก ข้าวยากหมากแพง ๒. อมนุสภัย คือ ภัยจาก ภูตผีปีศาจทำร้าย ๓. โรคภัย คือ ภัยจาก โรคภัยไข้เจ็บ

บทสวดรัตนสูตร ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ พระผู้มีพระภาคตรัสรัตนสูตร สามารถสรุปโดยย่อได้ดังนี้

ภูตทั้งหลายผู้สิงสถิตอยู่บนภาคพื้นหรือผู้สิงสถิตอยู่ในอากาศ ที่มาประชุมกันอยู่ ณ ที่นี้ ขอให้ภูตทั้งปวงจงเป็นผู้มีใจดี และจงฟังภาสิตโดยเคารพเถิด เพราะฉะนั้นแล ภูตทั้งปวง ท่านจงใคร่ครวญจงแผ่เมตตาต่อหมู่มนุษย์ด้วยเถิด มนุษย์เหล่านี้ไฉนเครื่องเช่นสรวงมาให้ทั้งกลางวันและกลางคืน เพราะเหตุนี้ ขอท่านทั้งหลายอย่าประมาทจงรักษามนุษย์เหล่านั้น ทรัพย์เครื่องปลื้มใจหรือรัตนชาติที่ประณีตใดๆ ที่มีในโลกนี้ ในโลกอื่น หรือในสวรรค์ ทรัพย์หรือรัตนชาตินั้นๆ ที่เสมอด้วยตถาคตไม่มีนี้เป็นรัตนอันประณีตในพระพุทธเจ้า...ในพระธรรม...ในพระสงฆ์ ด้วยสังขารนี้ ขอให้มีความสวัสดิ...^{๕๑}

จากนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลาย ว่า“ถ้าเห็นว่าจะได้สุขอันยิ่งใหญ่ด้วยการเสียสละสุขอันเล็กน้อย นักปราชญ์พึงเสียสละสุขอันเล็กน้อย เพื่อเห็นแก่สุขอันยิ่งใหญ่”^{๕๒}

ความเชื่อเรื่องการพรมน้ำมนต์ เป็นการจัดการทรัพยากรน้ำในการใช้น้ำให้เกิดประโยชน์ โดยนำน้ำเป็นสื่อกลางให้เข้าถึงธรรม ในขณะที่น้ำมนต์กระทบผู้ร่วมพิธี จิตของผู้รับน้ำมนต์จะรู้สึกเย็นแผ่ซ่านและสงบ เป็นกุศลโลบายให้หนึ่งชั่วขณะ ปลุกจิตให้ตื่น จิตที่สงบและมีสมาธิทำให้รู้จักคุณค่าของน้ำมากขึ้น ในการที่น้ำมนต์ช่วยเสริมสร้างขวัญและกำลังใจ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุข ให้เข้มแข็งต่อสู้กับอุปสรรคที่ผ่านเข้ามาในชีวิตต่อไปได้ด้วยสติปัญญา และเสริมสร้างขวัญและกำลังใจในประกอบกิจการหรือการเริ่มต้นชีวิตใหม่ ซึ่งเป็นการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนาในแง่จิตวิญญาณ การพรมน้ำมนต์ จึงตอบเป้าหมายของการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา ข้อที่ ๒) เพื่อสร้างจิตสำนึกในการจัดการทรัพยากรน้ำ

๑๑) การกรวดน้ำ

“การกรวดน้ำ” พบในในพระไตรปิฎกเรื่อง “ทรงรับพระเวฬุวันเป็นวัดแห่งแรก” กล่าวถึงการถวายวัดเวฬุวันของพระเจ้าพิมพิสารต่อพระพุทธเจ้าด้วยการหลั่งน้ำ^{๕๓} และในปัจจุบันเรานิยมกรวดน้ำเมื่อเวลาถวายทานเสร็จแล้ว โดยเฉพาะในงานศพ หลังจากถวายทานแล้วเมื่อพระกำลังสวดให้พรด้วยภาษาบาลีญาติของผู้ตายก็จะกรวดน้ำอุทิศผลบุญกุศลไปให้ผู้ล่วงลับ การกรวดน้ำจึงเป็นสัญลักษณ์ของการแผ่ส่วนบุญกุศลเป็นการทำบุญด้วยปิตติทานมัย และเป็นกุศลโลบายให้ผู้กรวดน้ำมีสมาธิจดจ่อกับสายน้ำที่กำลังกรวดเพราะเชื่อว่าจะทำให้บุญกุศลที่แผ่ไปถึงผู้ล่วงลับนั้นได้รับผลบุญมากยิ่งขึ้น

^{๕๑} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๖/๘-๙.

^{๕๒} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๖/๑๔.

^{๕๓} วิ.มท. (ไทย) ๔/๕๙/๗๑.

นอกจากนี้ การกรวดน้ำยังเป็นการจัดการทรัพยากรน้ำให้เกิดประโยชน์คุ้มค่าในแง่เป็นกุศโลบายให้ ให้จิตมั่นคง จดจ่อในสิ่งที่ทำอยู่ ไม่เปลี่ยนในคำอธิฐาน การกรวดน้ำเป็นพยานของแผ่นดิน เอาน้ำเป็นสื่อให้พระแม่ธรณีเป็นพยานจากนั้นก็เอาน้ำมารดต้นไม้ ซึ่งต้นไม้ที่ได้รับการรดน้ำก็จะเติบโตขึ้นเป็นต้นไม้ใหญ่และเป็นแหล่งกำเนิดของน้ำต่อไป และส่งผลให้ระบบน้ำอุดมสมบูรณ์ซึ่งการกรวดน้ำจึงสร้างการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างทรัพยากรน้ำกับต้นไม้ด้วย

การกรวดน้ำ จึงตอบเป้าหมายของการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนาครบทั้ง ข้อที่ ๑) เพื่อแก้ไขปัญหาการทำลายทรัพยากรน้ำและปัญหาการจัดการทรัพยากรน้ำ ๒) เพื่อสร้างจิตสำนึกในการจัดการทรัพยากรน้ำ ๓) เพื่อป้องกันปัญหาการทำลายทรัพยากรน้ำ และ ๔) เพื่อรักษาความสมบูรณ์ของทรัพยากรน้ำให้คงอยู่ต่อไป

และยังมีประเด็นอื่น ๆ หลายวิธีที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา เป็นภาคปฏิบัติที่พระสงฆ์เข้าไปมีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรน้ำกับหน่วยงานทั้งภาครัฐ และชุมชน บทบาทของพระสงฆ์ในการจัดการทรัพยากรน้ำ มีดังนี้

๑๒) การจัดการทรัพยากรน้ำและป่าไม้ของพระสงฆ์

วิธีการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนาได้กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า ต้องอิงอาศัยกันระหว่างป่าไม้และทรัพยากรน้ำ การจัดการทรัพยากรน้ำต้องจัดการทรัพยากรป่าไม้ควบคู่กันไป เพราะป่าไม้เป็นแหล่งกำเนิดและสร้างความสมดุลให้แก่ทรัพยากรน้ำ พระสงฆ์มีวิธีการจัดการทรัพยากรน้ำและป่าไม้ด้วยการอนุรักษ์ทรัพยากรเหล่านี้ให้คงอยู่สืบไป บทบาทของพระสงฆ์ต่อการจัดการทรัพยากรน้ำและป่าไม้คือเป็นผู้นำทางปัญญา พระสงฆ์จึงต้องศึกษาหลักธรรมคำสอน น้อมนำมาปฏิบัติให้เกิดผลกับตนเอง และอบรมสั่งสอนชี้แนะแนวทางที่ดีให้กับศรัทธาสาธุชน อีกทั้งพระสงฆ์ต้องมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอัน ได้แก่ ป่าไม้ แหล่งน้ำ เป็นต้น ตัวอย่างบทบาทของพระสงฆ์ในการจัดการทรัพยากรน้ำและป่าไม้มาตั้งแต่ในสมัยพุทธกาลจนถึงปัจจุบันดังนี้

บทบาทของพระสงฆ์ในการจัดการป่าไม้นั้นได้มีมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล ที่พำนักของพระภิกษุสงฆ์ส่วนมากอยู่ในสภาพแวดล้อมของป่า เช่น ปาวริกัมพวันเป็นสวนมะม่วงที่พ่อค้าผ้าถวายแด่พระพุทธองค์ เขตวันเป็นสวนมะม่วงที่อนาถปิณฑิกเศรษฐีถวายไว้ในพระศาสนาใกล้เมืองสาวัตถี เขาคิชฌกูฏ ซึ่งอยู่ใกล้กรุงราชคฤห์ เวฬุวัน ป่าสวนท้าวในกรุงสาวัตถี เป็นต้น^{๕๔}

ปัจจุบันสถาบันสงฆ์เข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติไปกับชุมชนทั้งทางด้านจิตใจและทางด้านวัตถุ ทางมหาเถรสมาคมก็ได้มีนโยบายส่งเสริมสนับสนุนให้คณะสงฆ์เข้าไปมีบทบาทในการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติอย่างจริงจัง ได้กำหนดเป็นโครงการในรูปแบบต่างๆ ให้พระสงฆ์ปฏิบัติ ฝ่ายรัฐบาลก็ได้สนับสนุนทางด้านงบประมาณและอำนวยความสะดวกในการปฏิบัติงาน^{๕๕}

^{๕๔} ฉัตรกุลาลัย กบิลสิงห์ และคณะ, พระพุทธศาสนาเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ, (กรุงเทพมหานคร : อักษรการพิมพ์, ๒๕๓๙), หน้า ๒๑.

^{๕๕} พระหล้า คำคำ, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗-๘

บทบาทด้านการอนุรักษ์ธรรมชาติของพระสงฆ์ได้พัฒนาเป็นกลุ่มและเครือข่ายมากขึ้นในระดับพื้นที่ที่เกิดกิจกรรมอย่างต่อเนื่องกุศโลบายที่ได้รับความนิยมมากคือ การบวชต้นไม้ หรือการบวชป่า และการสืบชะตาแม่น้ำ”^{๕๖}

การบวชป่าและสืบชะตาแม่น้ำ มีตัวอย่างมาจากพระโสภณพัฒน์โนดม (ศรีเหลา) เจ้าอาวาสวัดโพธาราม ตำบลศรีถ้อย อำเภอมะนัง จังหวัดยะลา เป็นผู้ริเริ่มพิธีกรรมบวชต้นไม้และการสืบชะตาแม่น้ำ ซึ่งนำแนวคิดและพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา การเคารพต่อวิญญาณและอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มาเป็นเครื่องกำหนดความหมายและความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติคือแม่น้ำ และป่า ความคิดและหลักการทางพระพุทธศาสนาที่เข้ามาเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมและเชื่อมความสัมพันธ์ดังกล่าว ได้แก่ ความเชื่อเรื่องความมีบุญคุณและความกตัญญูรู้คุณ การตอบสนองสิ่งที่มีคุณโดยเชื่อกันว่า ต้นไม้ แม่น้ำ เป็นสิ่งที่มีคุณประโยชน์ต่อชีวิตมนุษย์ ส่วนผ้าเหลืองหรือผ้ากาสาพัสดุ เป็นสัญลักษณ์ของผู้มีศีลที่มีความสว่างและสงบ ผู้ครองผ้าเหลืองจึงเป็นผู้มีความบริสุทธิ์เพียบพร้อมจึงได้มีพิธีกรรมการบวชต้นไม้ และสืบชะตาแม่น้ำขึ้น^{๕๗}

นอกจากนี้ยังมีธรรมเทศนาปลาช่อน และ ตานสลากขาวห้า (สลากยี่สิบห้า) เพื่อถวายสิ่งของแก่เทวอารักษ์ พระพรหมเจ้าที่ที่เคารพนับถือ ซึ่งสลากภัตที่ใช้ในงานพิธีนี้เป็นการเฉพาะกิจซึ่งมีจำนวน ๒๕ สลาก เท่านั้น

พระโสภณพัฒน์โนดม ถวายทอดธรรมศาสนา โดยการนำเหล่าภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา ประชาชน ผ่านกระบวนการความเชื่อทาง ศาสนพิธีกรรมต่าง ๆ โดยผ่านทางโครงการต่าง ๆ เช่น โครงการปลูกจิตสำนึกการอนุรักษ์แหล่งน้ำหนองเล็งทราย โครงการสืบชะตาให้แม่น้ำ โครงการบวชต้นไม้ โดยในแต่ละโครงการมีผู้เข้าร่วมโครงการเป็นจำนวนมากและเป็นวิทยากรที่ทรงคุณวุฒิและถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นจากคนรุ่นเก่าสู่คนรุ่นใหม่อยู่ตลอดเวลา^{๕๘}

อีกทั้ง พระครูพิทักษ์นันทคุณ เจ้าอาวาสอารามสงฆ์ บ้านกุ่มม่วง จังหวัดน่าน ได้รณรงค์ให้มีการอนุรักษ์ป่าไม้ ภูเขา แม่น้ำลำธาร ตลอดถึงพันธุ์สัตว์น้ำ โดยประยุกต์พิธีกรรมทางศาสนาเข้าใช้ในการอนุรักษ์ เช่นการบวชป่า ถวายผ้าป่าต้นไม้ ทำพิธีสืบชะตาแม่น้ำ ถวายผ้าป่าพันธุ์ปลา กันเขตลำนํ้าเป็นเขตอภัยทาน ห้ามจับสัตว์น้ำ ทุกชนิด จนมีสัตว์น้ำ เช่น ปลา กุ้ง มาอาศัยชุกชุม ขยายเขตอนุรักษ์จนทั่วทุกอำเภอในเขตจังหวัดน่าน ซึ่งเป็นกุศโลบายให้คนเห็นความสำคัญ รักและหวงแหนป่าไม้ แม่น้ำลำธาร และสัตว์น้ำของตนเองจนเป็นแบบอย่าง ที่ดีแก่หมู่บ้านอื่นๆ ทำให้เป็นที่สนใจ

^{๕๖} ประยงค์ อัจฉกร, “ธรรมธุดงค์รอบป่าตะวันตก” รายงานการสัมมนาเชิงปฏิบัติ เรื่อง พระกับป่า บทบาทพระสงฆ์ในการสนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชน, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๔๑, หน้า ๕๗.

^{๕๗} เกษริน สุขตัว, “บทบาทพระสงฆ์ในการจัดการสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ : กรณีศึกษาการจัดการป่าต้นน้ำ อำเภอ แม่ใจ จังหวัดพะเยา”, การค้นคว้าแบบอิสระศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย เชียงใหม่, ๒๕๔๕), หน้า ๓.

^{๕๘} ศูนย์ข้อมูลกลางทางวัฒนธรรม, พระโสภณพัฒน์โนดม ครูภูมิปัญญาไทย, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : www.m-culture.in.th/album/view/155608/ [๒๗ พ.ย.๒๕๕๕].

มีคนไปศึกษา ดูงานทั้งส่วนราชการ องค์กรพัฒนาเอกชน ตลอดจนพระสงฆ์ทั้งใน และต่างจังหวัด และต่าง ประเทศเป็นจำนวนมาก^{๕๙}

นอกจากนี้ งานด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำที่สำคัญ คือ “ธรรมยาตราเพื่อทะเลสาบสงขลา” ซึ่งเริ่มเมื่อปี ๒๕๓๙ คือเป็นการเดินอย่างสงบ เพื่อเป็นสื่อนำธรรมะไปยังทุกหนแห่งที่เดินผ่าน ธรรมยาตราเพื่อทะเลสาบสงขลาเริ่มต้นจากกิจกรรมทัศนศึกษาของพระนวกะจำนวนหนึ่ง ซึ่งได้มาเรียนรู้เกี่ยวกับปัญหาของทะเลสาบสงขลา และตระหนักว่าทางแก้นั้นน่าจะมาจากการร่วมแรงร่วมใจในหมู่ชาวบ้านรอบทะเลสาบเป็นประการสำคัญ ธรรมยาตราเพื่อทะเลสาบสงขลาเป็นความพยายามที่จะสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างชาวบ้านและพระภิกษุสงฆ์รอบทะเลสาบ โดยผู้ร่วมเดินนั้นเป็นเสมือนผู้นำข่าวสารจากชุมชนต่าง ๆ มาถ่ายทอดให้แก่กันและกัน และเป็นโอกาสที่จะได้ถกเถียงและแลกเปลี่ยนความเห็นกัน มีการจัดเวทีชาวบ้านตามชุมชนที่คณะธรรมยาตราพำนักระหว่างทาง^{๖๐}

บทบาทของพระสงฆ์เหล่านี้มีส่วนช่วยอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้อันเป็นแหล่งกำเนิดต้นน้ำลำธาร ท่านปลูกฝังจิตสำนึกให้ผู้คนรักธรรมชาติไม่เบียดเบียนทำลายสิ่งแวดล้อมด้วยหลักพระพุทธศาสนา และมีการนำเอาความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ ของวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่น เช่น การบวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ เทศนาปลาช่อน เข้ามาผสมผสานความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเพื่อให้เกิดการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และน้ำอย่างเห็นผลเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น

พระสงฆ์ทุกรูปมีความตั้งใจในบทบาทการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และเห็นว่าต้องเข้ามา มีบทบาท จึงสมควรให้เข้ามา มีบทบาทอย่างจริงจังโดยไม่ผิดกฎหมาย สิ่งที่ควรสนับสนุนและมีกิจกรรมเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้นเพื่อให้พระสงฆ์มีประสิทธิภาพในบทบาทการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ คือ

๑. ควรเพิ่มพูนความรู้ในการอนุรักษ์ป่าไม้ให้กับพระสงฆ์ เพื่อให้มีการปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพ
๒. ควรให้กำลังใจในการปฏิบัติหน้าที่ เช่น ให้การยกย่องสนับสนุนประกาศเกียรติคุณ และถือว่าเป็นผู้นำและทำประโยชน์ให้แก่ชุมชนและสังคมอย่างแท้จริง
๓. ควรจัดให้มีกองทุน เพื่อเป็นปัจจัยในการปฏิบัติงานอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เป็นการเฉพาะเพื่อพระสงฆ์จะไม่ต้องลำบากในการระดมทุนจากแหล่งอื่นมาเป็นค่าใช้จ่าย
๔. ควรเป็นวิธีการอนุรักษ์ที่ไม่ผิดกฎหมายบ้านเมือง

ปัจจัยที่มีบทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ มี ๑๐ ข้อคือ

- ๑) ศรัทธา คือมีความเลื่อมใสในการปฏิบัติของพระสงฆ์ ทั้งนี้เนื่องจากพระสงฆ์มีวินัยและจริยวัตรอันเหมาะสม น่ายึดถือเป็นเยี่ยงอย่าง

^{๕๙} สำนักงานกลุ่มอักษเมืองน่าน, ผู้นำทางศาสนา พระครูพิทักษ์นันทคุณ, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://kanchanapisek.or.th/kp8/culture/nan/nan250.html> [๒๗ พ.ย.๒๕๕๕].

^{๖๐} พระไพศาล วิสาโล, ความเป็นมาของธรรมยาตรา, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : www.visalo.org [๒๐ สิงหาคม ๒๕๕๕].

๒) บารมี คือคุณลักษณะพิเศษส่วนตัวของพระสงฆ์ ซึ่งอาจเป็นอำนาจในตัวเองของพระสงฆ์ เช่น การมีวาจาสิทธิ์ ความเคร่งครัดในปฏิปทาสมณสาธูป ซึ่งเป็นปัจจัยส่งเสริมให้ชาวบ้านยอมรับและเชื่อฟังในคำสอน

๓) ปฏิปทา คือพฤติกรรมซึ่งพระสงฆ์แสดงให้ชาวบ้านเห็น เช่น ความตั้งใจจริง ความมักน้อยไม่เห็นแก่ได้ ความจริงใจ ความอดทน อดกลั้น ความเสียสละ ความสม่ำเสมอ ความเพียรพยายาม ความหวังดี

๔) สามัคคีธรรม คือการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวให้กับกลุ่มชาวบ้าน โดยมีความเห็นตรงกัน มีความร่วมมือร่วมใจกัน เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง และมองเห็นอันตรายที่จะเกิดขึ้นหากไม่ร่วมมือกัน กับทั้งจะต้องมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนด้วยความเต็มใจและเสียสละ

๕) กิจกรรมเกื้อกูล คือพระสงฆ์หรือทางวัดจะต้องมีหรือสร้างโครงการหรือกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อชาวบ้านและชุมชน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือพระสงฆ์และวัดจะต้องเกื้อหนุนและพึ่งพาของชาวบ้านอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่องตลอดไป

๖) หนุนจاریตประเพณี คือพระสงฆ์ได้นำเอาจารีตประเพณีวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมต่างๆ ตลอดจนค่านิยมและบรรทัดฐานทางสังคม มาใช้เป็นเครื่องมือในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เป็นการเกื้อกูลการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ได้เป็นอย่างดี

๗) มีกลุ่มอนุรักษ์ คือ พระสงฆ์ได้ดำเนินการจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ มีพลังความคิดและปัจจัยหลายๆ อย่างพร้อมเพรียง รวมทั้งมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์

๘) ดึงองค์กรมาช่วยเหลือ คือ การขอความร่วมมือจากองค์กรต่างๆ ทั้งในชุมชนและนอกชุมชน รวมทั้งองค์กรในต่างประเทศเข้ามาช่วยเหลือในกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

๙) ینگหน่วยราชการ คือการให้หน่วยราชการที่รับผิดชอบโดยตรง เช่น กรมป่าไม้และหน่วยราชการที่เกี่ยวข้อง กรมพัฒนาชุมชน กรมการศึกษานอกโรงเรียน เจ้าหน้าที่ปกครอง กำนันผู้ใหญ่บ้าน เจ้าอาวาส ตำรวจ ฯลฯ เข้ามามีส่วนร่วม หรือมาเป็นเจ้าหน้าที่ดำเนินการ

๑๐) วิธีการนอกแบบ พระสงฆ์แต่ละรูปมีวิธีการพิเศษเป็นส่วนตัวที่ไม่เหมือนกันและต่างกันได้ นำเอากลวิธีเฉพาะตัวมาเป็นกลยุทธ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พระสงฆ์บางรูปนำเอาพันธุ์พันธุ์ไม้แปลกๆ ต่างถิ่นเข้ามาปลูกในป่า แล้วส่งเสริมให้ชาวบ้านช่วยกันปลูก บางรูปจัดพิธีปลูกป่าเนื่องในวันสำคัญของชาติและศาสนา เช่น ปลูกต้นไม้ในวันพืชมงคล วันฉัตรมงคล วันเข้าพรรษา วันเฉลิมพระชนมพรรษาสมเด็จพระบรมราชินีนาถ บางรูปก็กำหนดบริเวณป่าอนุรักษ์เป็นพื้นที่สำหรับเจริญวิปัสสนากรรมฐาน และบางรูปก็กำหนดบริเวณป่าอนุรักษ์เป็นพื้นที่สำหรับการเจริญทางวิปัสสนากรรมฐาน และบางรูปก็กำหนดบริเวณป่านอกสถานที่ โดยเฉพาะพื้นที่ที่มีการดำเนินการเรื่องป่าชุมชนซึ่งบังเกิดผลอย่างมีประสิทธิภาพ^{๒๑}

จากวิธีการจัดการทรัพยากรน้ำและป่าไม้โดยพระสงฆ์ จะเห็นได้ว่าพระสงฆ์มีบทบาทสำคัญต่อการจัดการทรัพยากรน้ำโดยปลูกฝังจิตสำนึกให้ผู้คนรักธรรมชาติไม่เบียดเบียนทำลายสิ่งแวดล้อม โดยนำหลักพุทธธรรมและมีการนำเอาความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ ของวัฒนธรรมชุมชน

^{๒๑} ประสพสุข พันธุ์ประยูร, “บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ในจังหวัดภาคเหนือของประเทศไทย”, รายงานการวิจัย, (เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๕), หน้า ก-ค.

ท้องถิ่นมาเป็นกุศโลบายในการจัดการทรัพยากรน้ำ เช่น พิธีบวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ ตลอดจนได้ประสานความร่วมมือกับชุมชน หน่วยงานภาครัฐ และเอกชนในการจัดการทรัพยากรน้ำและป่าไม้ โดยได้รับการสนับสนุนทั้งงบประมาณ และแรงงานในการเข้าร่วมกิจกรรมจนทำให้การจัดการทรัพยากรน้ำและป่าไม้บรรลุผลสำเร็จไปได้ด้วยดี

การจัดการทรัพยากรน้ำและป่าไม้ของพระสงฆ์ จึงตอบเป้าหมายของการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา ครบทั้ง ข้อที่ ๑) เพื่อแก้ไขปัญหาการทำลายทรัพยากรน้ำและปัญหาการจัดการทรัพยากรน้ำ ๒) เพื่อสร้างจิตสำนึกในการจัดการทรัพยากรน้ำ ๓) เพื่อป้องกันปัญหาการทำลายทรัพยากรน้ำ และ ๔) เพื่อรักษาความสมบูรณ์ของทรัพยากรน้ำให้คงอยู่ต่อไป

๓.๓ สรุป

การจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา หมายถึง การจัดการทรัพยากรน้ำให้คุ้มค่าและใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด และต้องอิงอาศัยการจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดทรัพยากรน้ำด้วย ส่วนความสำคัญของทรัพยากรน้ำได้แก่ มีความสัมพันธ์ในแง่พึ่งพาอาศัยกับทรัพยากรชนิดอื่นเช่น ป่าไม้ ในลักษณะปฏิสัมพันธ์แบบเกื้อกูล มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตให้มนุษย์อุปโภคบริโภคอย่างเพียงพอ มีความสำคัญในแง่การจัดการเพื่อเกษตรกรรม และเป็นสถานที่รื่นรมย์พักผ่อนหย่อนใจด้วย เป้าหมายของการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา เพื่อแก้ไขปัญหาการทำลายทรัพยากรน้ำและปัญหาการจัดการทรัพยากรน้ำ เพื่อสร้างจิตสำนึกในการจัดการทรัพยากรน้ำ เพื่อป้องกันปัญหาการทำลายทรัพยากรน้ำ และเพื่อรักษาความสมบูรณ์ของทรัพยากรน้ำให้คงอยู่ต่อไป ส่วนหลักการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนาเป็นการอยู่ร่วมกันอย่างพึ่งพาอาศัยกันทั้งทรัพยากรน้ำและป่าไม้ มีการจัดการทรัพยากรน้ำอย่างเป็นมิตร และมีสัมมาทิฐิต่อทรัพยากรน้ำ โดยอาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วน

วิธีการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา จะแสดงออกโดยผ่านหลักพุทธธรรม พระวินัย ศาสนพิธี และบทบาทของพระสงฆ์ เพื่อให้ตอบเป้าหมายการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา เริ่มจากการการนำพุทธธรรมมาใช้ ประกอบด้วย ความกตัญญูต่อแหล่งน้ำ การปลูกป่าได้บุญกุศล วิธีการจัดการน้ำตามหลักสังคหวัตถุ ๔ และพระพุทธองค์ทรงมีการจัดการทรัพยากรน้ำโดยกำหนดเป็นพระวินัยให้พระภิกษุสงฆ์ปฏิบัติเพื่อให้พระภิกษุสงฆ์แลดูน่าเลื่อมใสศรัทธาของชาวบ้าน เช่น การไม่ทำความสกปรกแก่แหล่งน้ำ การไม่ขโมยน้ำ ทำลายคันนา และตัดไม้เจ้าป่า การไม่เทน้ำที่มีสิ่งมีชีวิต ไม่ต้อนน้ำที่มีสิ่งมีชีวิตอยู่ และต้อนน้ำที่กรองแล้ว อีกทั้ง ศาสนาพุทธมีพิธีกรรมหลากหลายแนวทางการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมตามหลักพุทธศาสนา จึงเป็นการประยุกต์ใช้พิธีกรรมต่างๆ เพื่อมีผลต่อจิตใจ การจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนาโดยใช้ศาสนพิธีเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำและเป็นขวัญและกำลังใจให้แก่ชาวบ้าน เช่น พิธีบวชป่า พิธีสืบชะตาแม่น้ำ เทศนาปลาช่อน การพรมน้ำมนต์ การกรวดน้ำ นอกจากนี้ วิธีการการจัดการทรัพยากรน้ำตามหลักพระพุทธศาสนา เป็นภาคปฏิบัติที่พระสงฆ์เข้าไปมีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรน้ำกับหน่วยงานทั้งภาครัฐ และชุมชน บทบาทของพระสงฆ์ในการจัดการทรัพยากรน้ำ พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญต่อการจัดการทรัพยากรน้ำโดยปลูกฝังจิตสำนึกให้ผู้คนรักธรรมชาติไม่เบียดเบียนทำลายสิ่งแวดล้อม โดยนำหลักพุทธธรรมและมีการนำเอาความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ ของวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นมาเป็นกุศโล

บายในการจัดการทรัพยากรน้ำ เช่น พิธีบวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ ตลอดจนได้ประสานความร่วมมือกับชุมชน หน่วยงานภาครัฐ และเอกชนในการจัดการทรัพยากรน้ำและป่าไม้ โดยได้รับการสนับสนุนทั้งงบประมาณ และแรงงานในการเข้าร่วมกิจกรรมจนทำให้การจัดการทรัพยากรน้ำและป่าไม้บรรลุผลสำเร็จไปได้ด้วยดี